

Розділ III. Основи сімейних відносин. Заняття 24

Тема: Дошлюбний період. Сім'я і шлюб. Функції сім'ї. Основні причини укладання шлюбу.

Мета: познайомити з визначенням основних понять "сім'я" та "шлюб", розкрити зміст функцій сім'ї, вказати на особливості дошлюбного періоду та основні причини укладення шлюбу; розвивати вміння вести дискусію, доводити свою точку зору, комунікабельність, пам'ять, уявлення про сімейні відносини; виховувати взаємоповагу, порозуміння, дружні стосунки один до одного.

Основні поняття: сім'я, шлюб, виховна, репродуктивна, регенеративна, господарсько-економічна, рекреативна, комунікативна, регулятивна функції, моделі вибору супутника сім'ї, мотивація на шлюб.

Обладнання: таблиця "Стійкість шлюбних відносин", ручки, аркуші паперу.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Вправа "Посмішка".

Учасники вітаються, потім мовчки посміхаються своїм сусідам з обох сторін і потискують їм руки.

II. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Дошлюбний період.

Люди створюють сім'ї по різним причинам: щоб піти з дому, врятувати один одного, народити дітей, кохають та інше. Психологічне завдання дошлюбного періоду, яке вирішує кожна молода людина, полягає у необхідності фактично відділити себе від батьківської сім'ї і разом з тим продовжувати залишатись пов'язаним із нею. До періоду залицяння відноситься взаємодія із можливим шлюбним партнером до шлюбу.

Відома статистика по дошлюбному знайомству:

18% молоді знайомиться у місцях відпочинку.

14% - за місцем навчання.

17% - на роботі.

18,7% - у місцях дозвілля.

7% - живуть на одній вулиці

8% - познайомились на вулиці

2% - живуть у одному будинку

Таким чином, переважна кількість знайомств відбувається в обставинах, віддалених від реальності: місцях відпочинку, дозвілля, вуличні знайомства. Більшість таких ситуацій супроводжується "ефектом ореолу". В основному молодь намагається виглядати краще. В таких умовах відбувається спілкування "масок", які кожен одягає на себе.

Період залицяння розрізняється не тільки за характером, але і за тривалістю. Причому дослідники дійшли висновку, що час дошлюбного знайомства впливає на збереження шлюбних відносин.

Тривалість знайомства до шлюбу	Показник стійкості шлюбних відносин у процентному співвідношенні
до 1 місяця	4%
від 1 місяця до 6 місяців	14%
до 1 року	22%
від 1 року до 3 років	42%
більше 3 років	18%

Саме у період залицяння відбувається вибір супутника життя. Прийнято розрізняти такі моделі вибору супутника життя:

1. **Модель фільтрів.** Згідно цієї моделі вибір партнера являє собою багатоступінчастий процес. На першій стадії відбувається фільтрація, тобто виявляється притягувальна сила людини, яка схожа за походженням, релігійною і соціальною приналежністю. На другій стадії спрацьовує фільтр ціннісно-орієнтаційної єдності. Симпатія виникає при співпадінні цінностей, переконань, світоглядних позицій. На третій стадії фільтрація відбувається по потрібно-мотиваційному принципу, де співпадають базові потреби.

2. **Модель максимізації вигоди.** Формування пари відбувається при наявності у партнера максимальної кількості бажаних якостей. Чим більше співпадінь, тим вірогіднішим стає факт укладання шлюбу саме з цією людиною.

3. **Модель доповнення.** Притягувальним є ситуація, коли один партнер володіє чимось таким (властивостями, рисами характеру, інтересами, вміннями), чого немає у іншого. Такий механізм компенсації спрацьовує по принципу компліментарності.

У сучасній психології розрізняють три мотивації на шлюб:

Ø **Мотивація на сам факт шлюбу.** Головна рушійна сила у цьому випадку – намір укласти шлюб. Іноді це відбувається під впливом інших, при цьому людина є тільки засобом для виконання заповітної мрії – одружитись. І не важливо, яка людина буде поряд. Важливо, щоб ця людина була, яка буде не проти одружитись. Якщо такої людини поблизу немає, то всі сили витрачаються на її пошуки.

Ø **Мотивація на певний тип шлюбу.** У цих випадках діють більш впевнені люди, що орієнтуються на такого партнера, який здатний задовольнити їх мрії. Раніше для жінки ознакою вдалого шлюбу був шлюб із капітаном далекого плавання, артистом, дипломатом. Для чоловіка – шлюб з донькою відомих людей, керівників тощо. Нині символом вдалого шлюбу є шлюб з іноземцем, заможною людиною.

Ø **Мотивація на певну людину.** У цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина з усіма її слабкостями й недоліками. Це свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини та особистою відповідальністю за власні почуття.

Сім'я і шлюб.

Етимологія російського слова “брак” вказує на спорідненість із давньоруським “бачити,” тобто “відбирати”. Українське слово “шлюб” бере свій початок від давньослов'янського слова “сълуб”, що означало урочисту обіцянку. “Слюбитись” в ряді слов'янських мов означає домовитися. Шлюб – це санкціонована суспільством форма взаємин між статями та ставлення до потомства, тобто засіб регуляції статевих стосунків і відтворення населення. Це вільна рівноправна спілка жінки та чоловіка, укладена з дотриманням порядку та умов, установлених законом, яка утворює сім'ю і породжує взаємні особисті й майнові права та обов'язки між подружжям.

Під сім'єю мається на увазі мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними відносинами, спільністю побуту, взаємною допомогою й моральною відповідальністю. Через сім'ю відбувається зміна поколінь людини, включення її в суспільне життя.

Функції сім'ї.

Дослідники вважають, що функції відображають історичний характер зв'язку між сім'єю та суспільством. Виділяють такі функції сім'ї:

- 1) *господарсько-економічна*, яка пов'язана з харчуванням сім'ї, купівлею і утриманням домашнього майна, одягу, взуття, благоустрою житла, створенням домашнього затишку, організацією життя і побуту сім'ї, формуванням і витратою домашнього бюджету;
- 2) *репродуктивна* – біологічне відтворення суспільства. В будь-якій сім'ї важливою є проблема дітонародження. У нинішніх умовах ця проблема пов'язана з протиріччями. З однієї сторони, діти – це фактор стабілізації сім'ї, а з іншої – це велика кількість проблем: від недостатніх умов для життєзабезпечення дітей до деформованих взаємовідносин між подружжям, які складаються з часом. Зниження багатодітності, падіння народжуваності, відомі симптоми егоїзму при наявності однієї дитини в сім'ї створюють нові проблеми для сім'ї та суспільства і вказують на зниження значення репродуктивної функції сім'ї у питаннях дітонародження;

- 3) *регенеративна* (лат. *regeneratio* – відродження). Вона пов'язана з успадкуванням статусу, прізвищ, майна, соціального положення;
- 4) *виховна* (соціалізація). Виховна функція полягає у задоволенні потреб у батьківстві та материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях. Сімейне і суспільне виховання взаємопов'язані, доповнюють один одного, але не рівнозначні. Сімейне виховання більш емоційне по своєму характеру, бо батьківська любов до дітей повинна викликати взаємні почуття дітей до батьків;
- 5) *рекреативна* (лат. *recreatio* – відновлення) пов'язана з відпочинком, організацією дозвілля, турботою про здоров'я та благополуччя членів родини. Проблема організації сімейного дозвілля досить злободенна. Можна сказати, що характер використання вільного часу може слугувати одним із показників зрілості сім'ї. Сімейне дозвілля – це зустрічі з родичами, друзями та їх знайомими, різні захоплення тощо;
- б) *комунікативна*. В останні десятиріччя соціологи особливо наголошують на цій функції. Ефективність сімейного виховання, сімейний бюджет, можливість відновлення фізичних і духовних сил членів сім'ї залежать не в останню чергу від характеру стосунків, рівня взаєморозуміння, що склалися в сім'ї. Чим більше ці стосунки довірчі, чим повніше вони виконують роль емоційного захисту, здатні відгукнутися співчуттям і співпереживанням, тим вища їхня моральна цінність. Така "відкритість" відносин між подружжям, батьками та дітьми дає змогу розв'язувати виникаючі проблеми найрізноманітнішого кшталту – від бюджету сім'ї до найтонших інтимних питань. Характер взаємин у сім'ї впливає на розвиток інтелекту дітей, їхніх емоцій;
- 7) *регулятивна*. Сімейне життя виробляє певну систему регулювання стосунків між членами сім'ї. Тут здійснюється первинний соціальний контроль, реалізовується влада і авторитет. У сучасній сім'ї вплив на її членів може здійснюватись за допомогою моральних норм, особистого авторитету членів сім'ї. Підвалинами такого авторитету можуть бути тільки праця батьків, їхнє громадянське обличчя та поведінка. Нехтування проблемами підростаючого покоління, підкреслювання вікової дистанції завдають непоправних втрат вихованню, утрудненню здійснення регулятивної функції сім'ї. Ставлення ж до дітей як до рабів Гегель вважав найаморальнішим з усіх взагалі аморальних стосунків.

Сім'я як найважливіший осередок суспільства відчуває на собі вплив усіх процесів, що відбуваються в ньому, всіх властивих йому суперечностей. Тому характер притаманних їй функцій залежить великою мірою від стану суспільства в цілому. Зміни, що відбуваються у суспільстві, об'єктивно сприяють гуманізації сімейних стосунків, зростанню ролі сім'ї в процесі формування моральності підростаючого покоління.

Основні причини укладання шлюбу.

- бажання мати постійного шлюбного партнера;
- прагнення народити та виховувати дітей;
- намір реалізувати себе як шлюбного партнера;
- страх залишитись на самоті;
- внутрішня мотиваційна готовність та впевненість у правильності свого вибору.

2. Практична робота.

Вправа 1. "Карусель". Відбувається дискусія на тему: "Громадянський чи державний шлюб?" Учасники об'єднуються у дві групи за критерієм надання переваги громадянському чи державному шлюбу. Групи отримують чисті аркуші і на них записують:

- своє розуміння обраного виду шлюбу;
- основні ознаки;
- переваги даного шлюбу над іншим, пояснити;
- навести приклади для захисту свого вибору.

Вправа 2. "Побачення."

Грають двоє – Він і Вона. Імітується ситуація запізнення на побачення. Завдання одного партнера – переконливо пояснити своє запізнення, другого – зрозуміти і пробачити. Далі іде обговорення: якими засобами переконання користувались учасники вправи, хто з них себе поведив природно тощо.

III. Підсумки заняття.

Що нового дізнались на занятті?

Перерахувати функції сім'ї.

Які причини укладання шлюбу?

Які моделі вибору супутника життя ви запам'ятали?

V. Домашнє завдання.

Підготувати 2 інформаційні повідомлення: "Порядок і умови укладання шлюбу" та "Припинення шлюбу".

Знати основні поняття з теми.

Заняття 25

Тема: Правові питання шлюбу та сім'ї: порядок і умови укладення шлюбу. Особисті права і обов'язки подружжя. Припинення шлюбу. Недійсність шлюбу.

Мета: Познайомити з порядком та умовами укладання шлюбу; дати характеристику особистим правам та обов'язкам подружжя; вказати на причини припинення шлюбу та ситуації, коли шлюб визнається недійсним; розвивати вміння аналізувати життєві ситуації, робити висновки з отриманої інформації, розвивати рефлексію та зворотний зв'язок.

Основні поняття: сімейне право, порядок, умови укладання шлюбу, припинення шлюбу, особисті права та обов'язки подружжя.

Обладнання: аркуші паперу для записів тез обговорення дискусій.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Я пишаюся такою рисою своєї особистості, як... Кожен учасник називає одну рису, яка притаманна йому в найбільшій мірі.

II. Актуалізація знань.

Учасники розв'язують кросворд. Зачитується характеристика функцій сім'ї, потрібно заповнити порожні клітинки, щоб у виділеному вертикальному стовпчику можна було прочитати слово "кохання".

			е	к	о	н	о	м	і	ч	н	а			
р	е	п	р	о	д	у	к	т	и	в	н	а			
			в	и	х	о	в	н	а						
р	е	к	р	е	а	т	и	в	н	а					
		р	е	г	е	н	е	р	а	т	и	в	н	а	
			к	о	м	у	н	і	к	а	т	и	в	н	а
р	е	г	у	л	я	т	и	в	н	а					

II. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Сімейне право – це галузь права, що врегульовує сімейно-шлюбні та прирівняні до них відносини. Основним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс України (СКУ) від 15 листопада 2001 р., який визначає засади шлюбу, умови і порядок одруження, врегульовує особисті та майнові відносини, які виникають між подружжям, між батьками і дітьми та іншими членами сім'ї.

Заслуховування повідомлення "Порядок і умови укладення шлюбу". (Див. додаток)

74

Продовження опрацювання теми. "Особисті права та обов'язки подружжя".

Особистими правами подружжя закон визнає: право на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, на фізичний і духовний розвиток, вибір подружжям прізвища, на розподіл обов'язків та спільно вирішувати питання життя сім'ї, на особисту свободу та вибір місця проживання, вибір занять і професії.

При укладенні шлюбу подружжя за своїм бажанням обирає прізвище одного з них як їхнє спільне або кожен зберігає своє дошлюбне прізвище, або може приєднати до свого прізвище другого подружжя. Припинення шлюбу не позбавляє права мати обране під час одруження прізвище. Кожен з подружжя користується у сім'ї рівними правами і має рівні обов'язки, тому всі питання життя сім'ї вирішуються подружжям спільно. Це стосується обрання засобів впливу на дітей, визначення ролі кожного з подружжя у виховному процесі, розподілу сімейного бюджету, виконання інших сімейних обов'язків.

Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення або збереження шлюбних відносин, у тому числі інтимних, є порушенням права на особисту свободу.

Кожен з подружжя вправі самостійно обирати собі вид занять та професії, які відповідають його нахилам, підготовці та освіті.

Подружжя зобов'язане турбуватися про сім'ю, з розумінням ставитися до прав другого з подружжя та ін.

Заслуховування повідомлення "Припинення шлюбу". (Див. додаток)

Продовження опрацювання теми. "Недійсність шлюбу".

За певних підстав шлюб вважається недійсним:

- 1) за самим фактом порушення певних вимог закону, а саме, коли – шлюб зареєстрований:
  - з особою, яка перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
  - між родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом та сестрою;
  - з нездієздатною особою;
- 2) за рішенням суду – якщо шлюб зареєстрований:
  - без вільної згоди жінки або чоловіка, а також у разі його фіктивності. При цьому шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю;
  - між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням визначених законом вимог;
  - між двоюрідним братом та сестрою або між тіткою (дядьком) та племінником (племінницею);
  - з особою, яка приховала свою тяжку або небезпечну хворобу;
  - з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб. Проте за певних обставин (вагітності, народження дитини тощо) такий шлюб не може бути визнаний недійсним.

Більш детальна інформація з розглянутих питань представлена у Сімейному кодексі України.

2. Практична робота.

Вправа 1. "Шлюбний договір".

Особами, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, а так само і подружжям, яке вже проживає у шлюбі, може бути укладений шлюбний договір. Він передбачає відповідне оформлення домовленостей щодо подружніх стосунків. У шлюбному договорі можуть бути визначені:

- ✓ умови використання майна;
- ✓ порядок користування житлом;
- ✓ право на утримання.

Водночас шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми.

Закон не допускає односторонньої зміни умов шлюбного договору.

Учасники розділяються на пари і отримують завдання: на основі щойно отриманої інформації скласти шлюбний договір. Після цього іде зачитування складених договорів та колективне

75

обговорення: що саме зазначено у договорі, що являє цінність для подружжя, на чому акцентувалась увага у шлюбному договорі саме цієї пари, а потім і інших.

Вправа 2. "Шлюб за розрахунком".

Нерідко можна почути, що шлюб за розрахунком надійніший і міцніший за шлюб за коханням. Яка ваша думка відносно цього? Яке ваше розуміння взагалі цього поняття? Іде обговорення.

Вправа 3. Дискусія "Невістка – чужа кістка". Учасники об'єднуються у групи в залежності від того, погоджується учасник дискусії з висловом чи ні. Далі іде доведення своїх поглядів.

IV. Підсумки заняття.

- Яка з підтем виявилась найцікавішою? Чому?
- Яка суть шлюбного договору?

V. Домашнє завдання.

Підготуватись до письмового опитування з вивченої теми.

ДОДАТОК

Порядок і умови укладення шлюбу

Шлюб — це укладений у визначеному законом порядку вільний і добровільний сімейний союз чоловіка і жінки, який породжує для них взаємні права і обов'язки. Згідно з чинним законодавством шлюб має бути юридично оформлений, тобто зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану (ОРАЦС).

Укладення шлюбу відбувається після закінчення місячного строку, який надається бажаючим одружитися, після подання ними заяви про одруження. Цей строк встановлено для того, щоб особи, які бажають одружитися, змогли ще раз пересвідчитися у своїх почутих та зважити всі обставини, що виникнуть у зв'язку з наступним шлюбом. Юридичне значення зазначеного строку полягає в тому, що по його закінченні особам, які подали заяву про одруження, не може бути відмовлено у реєстрації шлюбу. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію втрачає чинність через три місяці від дня її подання.

Умовами укладення шлюбу є: взаємна згода осіб, які одружуються, та досягнення ними шлюбного віку.

За чинним законодавством шлюбним віком вважається 18 років для чоловіків та 17 років для жінок.

За заявою особи, що досягла 14 років, рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо будевстановлено, що це відповідає її інтересам.

Жінка та чоловік можуть одночасно бути лише в одному шлюбі. Право на повторний шлюб вони мають лише після припинення попереднього шлюбу.

Припинення шлюбу

Шлюб припиняється внаслідок:

- о смерті одного з подружжя або оголошення його померлим;
- о його розірвання.

У свою чергу, шлюб припиняється внаслідок його розірвання:

о За спільною заявою подружжя на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану - у разі, коли воно не має дітей. При цьому шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

о За заявою одного з подружжя на підставі постанови державного органу реєстрації актів цивільного стану - у разі, коли другий із подружжя: визнаний безвісно відсутнім; визнаний недієздатним; засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш ніж три роки.

о За спільною заявою подружжя на підставі рішення суду - у разі, коли подружжя має дітей. За таких обставин подружжя подає до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором

76

про те, з ким із них проживатимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто проживатиме окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

о За позовом одного із подружжя на підставі рішення суду - у разі, коли буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечить інтересам одного з них або інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення. Закон встановлює певні обмеження щодо подолання такого позову. Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Але це обмеження не поширюється, зокрема, на випадок, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини.

При розірванні шлюбу суд з'ясовує справжні мотиви розлучення і фактичні взаємини подружжя та вживає заходів щодо їх примирення. Заходом, який використовується при цьому, є відкладення слухання справи на строк до шести місяців, що виключає можливість поспішного прийняття подружжям рішення про розірвання шлюбу. Якщо по закінченні визначеного судом строку подружжя примириться, то провадження у справі закривається.

Закон зобов'язує суд вжити заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства.

Шлюб припиняється у день винесення про це відповідної постанови ОРАЦС або у день набрання чинності рішенням суду.

Рішення суду про розірвання шлюбу має бути зареєстроване в ОРАЦС за заявою одного із подружжя.

Якщо жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, не були після цього у повторному шлюбі, то вони мають право подати до суду заяву про відновлення їхнього шлюбу.

Заняття 26

Тема: Психологічні проблеми молодого сім'ї. Психологічний клімат сім'ї. Правила щасливого шлюбу. Чинники, що впливають на стабільність шлюбу.

Мета: Розкрити психологічні проблеми молодого сім'ї, проаналізувати психологічний клімат сім'ї, познайомити з правилами щасливого шлюбу, визначити чинники, що впливають на стабільність шлюбу; розвивати вміння якісно оцінювати життєві ситуації, аналізувати та узагальнювати отриману інформацію з теми; виховувати товаристкість, впевненість у доведенні своїх думок; позитивне ставлення до оточуючих.

Основні поняття: психологічний клімат сім'ї, критерії психологічного клімату сім'ї, правила щасливого шлюбу, чинники, що впливають на стабільність шлюбу, шлюбний договір.

Обладнання: аркуші паперу та ручки чи олівці для практичної роботи, пов'язки 7-10 штук.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Кожен учасник заняття коротко описує свій настрій та емоційний стан.

II. Актуалізація знань.

Письмове опитування по варіантах.

I варіант

1. Перерахуйте основні умови укладання шлюбу.
2. За яких умов шлюб визнається недійсним?

II варіант

1. Назвіть особисті права та обов'язки подружжя.
2. В яких випадках припиняється шлюб?

77

III. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Психологічні проблеми молодого сім'ї.

Психологічна сутність шлюбу – підтвердження відносин у парі, їх включення та узгодження з тими відносинами, які склались до шлюбу. Однією з проблем є незгода батьків. Більшість з них бажають, щоб шлюб їх дітей був вдалим, тому не схвалюють, на їх думку, необдуманого та завчасного рішення укласти шлюб. Матеріальна та емоційна залежність багатьох молодих сімей вказує на необхідність досягнення самостійності, відповідальності, зрілості. Варто наголосити, що психологічна зрілість досягається важче, ніж матеріальна. Молоде подружжя часто не має достатнього досвіду застосування спільних рішень, "невміння" знайти спільне рішення спирається на егоцентричне уявлення про сім'ю, небажання відмовитись від деяких привілеїв або інтересів.

В багатьох сім'ях в перший рік після одруження народжується дитина. Її народження змінює ролі подружжя, вони повинні пристосовуватись до нового способу життя.

Несприятливі тенденції розвитку шлюбних відносин в одних випадках руйнують сім'ю, в інших – сприяють більшій диференціації батьківських обов'язків.

До народження дитини подружжя має однакові можливості працювати, вчитися, спілкуватися з близькими та друзями. Після народження дитини, навіть коли чоловік допомагає дружині – він продовжує працювати, зустрічається з друзями, а дружина увесь свій час займається лише дитиною. Крім того, народження дитини пропонує нові можливості спілкування і співпраці та звужує ті, що були раніше. Якщо подружжя навчилось враховувати інтереси один одного, розуміти почуття, спільно вирішувати проблеми сім'ї, то народження дитини частіше всього зміцнює сімейні зв'язки. Подружжя далі продовжує ділитись своїми переживаннями і таким чином розширюють інтереси один одного, повідомляють емоційну та ділову інформацію про різні сфери діяльності один одного.

Психологічний клімат сім'ї.

Психологічний клімат сім'ї – це стан душевного психологічного благополуччя сім'ї, яке забезпечує адекватну життєвим умовам регуляцію поведінки та діяльності всіх членів сім'ї. До основних критеріїв психологічного клімату сім'ї відносять: схожість сімейних цінностей, функціонально-рольову узгодженість, соціально-рольову адекватність, емоційну

задоволеність, адаптивність у сімейних відносинах, спрямованість на сімейне довголіття. Розглянемо особливості їх прояву:

- 1) *Схожість сімейних цінностей* відображає співпадіння, орієнтаційну єдність поглядів, відносин членів родини до загальноприйнятих норм, правил, принципів формування, розвитку і функціонування сім'ї як малої соціальної групи.
- 2) *Функціонально-рольова узгодженість* представляє собою динамічний показник психологічного клімату сім'ї і відображає рівень таких соціально-психологічних механізмів внутрісімейної взаємодії, як взаєморозуміння, взаємодовіра, взаємотерпіння між членами родини. Тісний взаємозв'язок і взаємовплив один на одного надають сім'ї стабільність та стійкість.
- 3) *Соціально-рольова адекватність* зумовлюється рольовою структурою сім'ї, відображає рівень реалізації міжособистісних, внутрісімейних очікувань: від кожного члена сім'ї очікують виконання певної ролі (батько – чоловік, лідер, опора тощо; дружина – турботлива мама, господиня, берегиня домашнього вогнища тощо; донька, син – помічники батьків, опора в майбутньому, нащадки і т.д.). Під дією різних факторів сучасного життя часто виникають конфлікти між роллю та особистістю, що характеризує падіння рівня розвитку сім'ї.
- 4) *Емоційна задоволеність* показує характер емоційного прийняття один одного та поваги в сім'ї. Емоційні зв'язки між членами сім'ї опосередковуються їх спільною діяльністю, завданнями, які поставлені перед всією родиною. Ступінь цього показника визначається багатьма факторами, зокрема: рівнем освіти батьків, мотивами укладання шлюбу, характером подружніх стосунків, цілями виховання дітей, методами досягнення результату тощо.
- 5) *Адаптивність у сімейних відносинах* характеризується здатністю дорослих членів сім'ї пристосовуватись до соціально-психологічної атмосфери сім'ї після трудового дня. На адаптивність подружжя суттєво впливають проблеми, пов'язані із "синдромом згоряння". Будь-яке перевищення норми професійних контактів, які частіше зустрічаються у представників професії типу "людина-людина" (лікарі, педагоги, суспільні діячі тощо), призводить до комунікативного перенасичення, яке супроводжується з часом наростанням роздратованості, втоми, переходом на "силові методи" впливу

78

на оточуючих (частіше дітей або чоловіка чи дружину). Здатність члена сім'ї залишити всі ці стани "при вході в сім'ю" є важливим показником психологічного клімату сім'ї.

6) *Спрямованість на сімейне довголіття* представляє собою постійну потребу в нових сімейних цілях, розумне їх планування та підтримка активності всіх членів сім'ї в їх досягненні. Задоволення від реалізації цілей – важлива умова підтримки активності сім'ї. Розглянуті вище показники психологічного клімату сім'ї відображають загальний психологічний портрет сучасної сім'ї та характеризують ступінь її благополуччя.

Правила щасливого шлюбу.

Як бути щасливим у шлюбі? Ось деякі поради психологів.

Для майбутніх дружин.

- Ви вийдете заміж, і відпаде "пуповина" ваших взаємин з батьками. Тож не забувайте приділяти їм належну увагу. Але не дозволяйте втручатися у ваше сімейне життя.
- Майже третина сімейних сварок відбувається через неприйнятність особистих звичок "половини". Подумайте про це до шлюбу. І не прагніть змінити чоловіка. Сприймайте його таким, яким він подобався до одруження. Єдина в світі людина, яку ви спроможні змінити, - це ви самі.
- Небагато чоловіків досягає чогось без підтримки дружин. Їм потрібні не критика, а любов і захоплення. Це окрилює.
- У будь-якому спілкуванні двох людей один "веде", а другий "йде за ним". Інакше їм не бути разом. Навряд чи тут доцільне чергування. Тому розумні жінки добровільно поступаються лідерством чоловікові. Щоправда, це виходить легко за умови, що чоловік, відповідаючи взаємністю, повсякчас піклується про дружину.
- Ви можете взяти під контроль сімейний гаманець. Але робіть це делікатно. Не принижуйте чоловіка, примушуючи просити у вас "кишенькові" гроші. Між іншим, понад 40% родинних незгод виникає саме через це.

- Ваше житло – ваша фортеця. Зробіть його таким, щоб чоловікові тут було приємно – затишним, чистим і зручним. Нехай немитий посуд і неprasована білизна не потрапляють йому на очі. Так само, як і засмальцьований халат і стоптаний пантофлі. У своєму домі ви маєте бути Королевою, а не Попелюшкою.

Для майбутніх чоловіків.

- Роль чоловіка – бути лідером у сім'ї. Йдеться не про привілеї чи диктат. Нікому не наказуйте. Ви повинні бути стабілізуючим фактором у родині, людиною, до якої всі охоче звертаються по пораду і підтримку.
- Хороші чоловіки хвалять своїх дружин, цінують не лише їхні суто людські якості, а й зусилля, спрямовані на чоловіка, дітей. Щирий комплімент здатний потроїти енергію дружини.
- Якщо хочете бути щасливим, умійте зробити щасливими інших. Не забувайте про такі дрібнички, як улюблені квіти дружини, місця прогулянок... Ставтеся до власної дружини, як до леді, і вона сприйматиме вас як джентельмена.
- Чоловік, який принижує дружину, насамперед, принижує себе: вона його обраниця, частина його "Я".
- Хороші чоловіки віддані своїм дружинам. Якщо ви не перестали шукати когось іще кращого, не ставайте до шлюбу.

Для тих і тих лише одна порада.

Сім'я потрапляє в біду і тоді, коли зовні все гаразд, але хтось із подружжя замикається в собі. Неодмінно обмінюйтеся почуттями. Навіть негативними. Головне, робити це у відповідний час. Якщо ви роздратовані, стомлені чи просто голодні, відкладіть розмову. У гарному настрої легше оцінити складну ситуацію, знайти вихід з неї, дійти згоди.

Пильуйте, щоб розмова не переросла у сварку. Ваш співрозмовник – не противник, а близька людина. І важливо не перемогти його, а зберегти.

79

Чинники, що впливають на стабільність шлюбу.

Девід Бернс виділяє чинники, що впливають на стабільність шлюбу. Найбільш поширеними є:

- ◆ Мислення категоріями чорно-білих крайностей;
- ◆ Схильність до високого рівня узагальнень ("так відбувається завжди", "постійно ти чіпляєшся", "ніколи я цього не зможу");
- ◆ Застосування негативного фільтру, концентрація на невдачах, помилках та промахах, постійна критика;
- ◆ Применшення позитивних факторів, відкидання будь-якого позитиву;
- ◆ Звичка робити поспішні висновки, негативно тлумачити події та явища на основі "читання думок" ("він явно хотів цим сказати, що я ні до чого не здатна...") та "негативного передбачення" ("мабуть, із цього нічого не вийде і буде іще гірше");
- ◆ Застосування методу "перевернутого телескопу": близьке та доступне применшується, а недосяжне і віддалене перебільшується;
- ◆ Сприйняття світу виключно через емоції;
- ◆ Зайве перебільшення словами "я повинен" і "я повинна", які повністю викорінюють "я хочу", "мені потрібно", "мені подобається";
- ◆ Звичка брати на себе провину за події та ситуації, які стосуються близьких людей.

Найпоширеніші помилки, які можуть зруйнувати вашу сім'ю.

1. *Для створення сім'ї достатньо одного лише кохання.* Перш, ніж наважитись на шлюб, необхідно задуматись, що іще, крім кохання, об'єднує людей.
2. *Протилежності притягуються.* До певної міри.
3. *Мене зробить щасливою він, а я – його.* Своє щастя повинен будувати кожен із партнерів. Якщо буде щаслива дружина, то вона зробить щасливого і чоловіка, і навпаки.
4. *Люди звикають один до одного.* Внутрішнє незадоволення змінюється озлобленістю, яка з часом буде проявлятися все яскравіше, бо характер не зміниш.
5. *Гроші – це неважливо, головне – кохання.* Навіть сильне кохання не може витримати фінансові проблеми.

2. Практична робота.

Вправа 1. "Один і разом".

Учасники розбиваються на пари, сідають один напроти одного і кладуть між собою лист паперу, розділяють його на три рівних полоски двома лініями. Спочатку вони можуть намалювати на своєму краї листа те, що їм самим захочеться. А потім треба намалювати щось у середині листа. Іде обговорення в парах, що саме вони хочуть намалювати. Необхідно прийти до рішення, що влаштовує обох, щоб подальше малювання зробило приємність кожному з вас. Після цього нехай кожна міні-команда представить свої результати в групі.

Обговорення вправи:

- Чи легко було для тебе малювати разом зі своїм партнером?
- Чи задоволений ти вашим спільним малюнком?
- Що тобі сподобалося більше: співробітництво з партнером чи твоя власна, індивідуальна робота? А що було складніше?
- Як ти думаєш, чи вийшло в тебе співробітництво зі своїм партнером? Чому ти так думаєш?

Вправа 2. "Сіамські близнюки".

Учасники розбиваються на пари. Кладу перед парами великий лист паперу, і дивлюсь, чи зможуть вони намалювати картину, якщо їх руки будуть прив'язані один до одного. Руки зв'язані таким чином, щоб права рука сидячого ліворуч виявилась зв'язаною з лівою рукою сидячого праворуч. Одна пара йде малювати до дошки. Коли учасники будуть малювати, потрібно пам'ятати правило: малювати можна тільки зв'язаною рукою, можна розмовляти між собою, щоб вирішити, яку картину будуть малювати. На завдання відводиться 5-6 хвилин часу. Далі іде обговорення:

- чи легко було малювати?
- коли дійшли спільної згоди щодо малюнку?
- що було найважче у співробітництві?

80

IV. Підсумки заняття.

Анкетування.

1. Що можна віднести до психологічних проблем молоді сім'ї?
2. Які фактори включає психологічний клімат сім'ї?
3. Перерахуйте правила щасливого шлюбу, які ви запам'ятали.

V. Домашнє завдання.

Знати основні поняття розглянутої теми.

Принести на наступне заняття такий предмет, що уже давно зберігається в родині і є її гордістю. Чим цей предмет старіший, тим краще. Це може бути фотографія дідуся чи бабусі, книга, передана з покоління в покоління, стародавній документ чи нагорода. Важливо обговорити з батьками, чому цей предмет гідний поваги, яку пам'ять несе він у собі, скільки йому років тощо.

Заняття 27

Тема: Стійкість сім'ї. Сімейні конфлікти. Закономірності перебігу конфлікту. Основні стилі вирішення конфлікту. Правила поведінки у конфліктній ситуації.

Мета: розкрити сутність поняття "конфлікт", проаналізувати причини сімейних конфліктів, розглянути закономірності перебігу конфлікту та принципи керування конфліктом, розвивати вміння орієнтуватись у конфліктній ситуації та обирати певний стиль вирішення конфлікту, виховувати терплячість та взаєморозуміння.

Основні поняття: конфлікт, сімейний конфлікт, закономірності перебігу конфлікту, стилі вирішення конфлікту, принципи керування конфліктом

Обладнання: бланки опитувальника "Мій підхід до конфлікту".

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Я пишаюся своїм вчинком. Кожен учасник називає позитивний вчинок, який нещодавно зробив.

II. Актуалізація знань.

Усне опитування головних аспектів попередньої теми.

Сімейна історія.

Учасники сідають у коло і по черзі демонструють принесений предмет, який є цінністю для кожної родини, та розповідають про нього. Далі робиться висновок про важливість цих речей у сім'ї, та які почуття виникали, коли розповідали про цю річ.

III. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Стійкість сім'ї. Сімейні конфлікти.

Чи може молода сім'я жити без конфліктів? Уявляється, що при сучасній невизначеності сімейних ролей і загальній спрямованості на самоствердження безконфліктне існування молодої сім'ї постає маловірогідним. На рівні здорового глузду часто вважають, що шлях до зміцнення сімейних стосунків лежить через покращення матеріально-побутових умов сім'ї, але ми бачимо, що ці умови в останні десятиріччя стали незрівняно кращими, проте рівень розлучень зріс. Це підтверджує думку про те, що вирішальним чинником посилення гармонії сімейних стосунків є тільки підвищення культури подружнього спілкування.

Сім'ї бувають різні: повні та неповні, благополучні та неблагополучні тощо. В одних сім'ях атмосфера спокійна та доброзичлива, в інших життя перетворюється на потік безперервних сварок, які стають частиною життя сім'ї. Складається враження, що сварки стають бажаним явищем для їх

81

учасників, що у скандалах та примиреннях вони знаходять своєрідне задоволення, що це є своєрідною формою існування егоцентричних особистостей у сім'ї. Такі речі часто називаються психологічною несумісністю, за якою ховається небажання зрозуміти іншу людину.

Конфлікт – це негативний психічний стан, який характеризується ворожістю, негативізмом, взаємними образами. Особливості конфлікту полягають у тому, що він має властивість приводити людей у стресовий стан, давати вибух негативних почуттів, спотворювати психіку. В основі конфліктів лежить прагнення принизити партнера, наполягти на своєму. Конфлікт тягне за собою спустошеність, він має властивість розростатися незалежно від причин.

Розрізняють наступні причини сімейних конфліктів

- Ø конфлікти, суперечності, які виникають на основі незадоволеної потреби в цінності та значимості свого "Я", порушення почуття гідності зі сторони шлюбного партнера, його знехтування, неповаги;
- Ø психічні напруження, депресії, конфлікти, сварки, джерелом яких є незадоволеність у потребі одного чи обох з подружжя у позитивних емоціях; відсутність турботи, уваги та розуміння;
- Ø конфлікти, сварки через пристрасть одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор;
- Ø фінансові розбіжності, які виникають на основі перебільшення потреб одного із подружжя;
- Ø конфлікти на ґрунті задоволення потреб подружжя у харчуванні, одязі, витрат на потреби кожного;
- Ø конфлікти на ґрунті потреби у взаємодопомозі, взаємопідтримці тощо;
- Ø сварки із-за проведення відпочинку та дозвілля;
- Ø конфлікти на базі незадоволених сексуальних потреб одного чи обох з подружжя.

Закономірності перебігу конфлікту.

Виділяють основні стадії конфлікту:

- 1) назрівання суперечки;
- 2) загострення;
- 3) розв'язання або невирішення конфлікту.

Розв'язання конфлікту може закінчуватись тим, що:

- § один з учасників визнає себе винним;
- § винним визнає себе його партнер;
- § винними визнають себе обидва з подружжя.

Невирішеним конфлікт залишається тоді, коли жодна сторона не визнає своїх помилок, прорахунків.

Відомий соціолог В. О. Сисенко вважає, що для вирішення подружніх конфліктів доцільно:

1. Підтримувати почуття власної гідності чоловіка та жінки.
2. Постійно демонструвати взаємну повагу та шану.
3. Намагатися викликати ентузіазм у партнера (тобто висловлювати віру у можливість кращих стосунків).
4. Стримувати себе у проявах злості, гніву, роздратованості і нервозності.
5. Не акцентувати увагу на помилках та прорахунках один одного.
6. Не дорікати минулим і, зокрема, колишніми помилками.
7. Жартами, гумором, будь-яким відволікаючим засобом зняти або призупинити наростаючу напругу.
8. Замінювати конфліктні теми розмов іншими, більш безпечними.
9. Не мучити ні себе, ні партнера підозрами у невірності, стримувати себе у ревнощах, намагатися приглушити почуття підозри.
10. Пам'ятати, що у шлюбі потрібне велике терпіння, поблажливість, Добросердність, увага та інші позитивні якості.

82

Основні стилі вирішення конфліктів.

Виділяють п'ять основних стилів вирішення конфліктів

Стиль суперництва (конкуренції)

При цьому способі поведінки людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей і взаємин з ними. Тут часто діє принцип "мета виправдовує засоби". При такій поведінці людина постійно намагається "загнати іншого в куток", "поставити на місце", "обійти когось". Застосовуючи цей стиль, вона вважає, що "сильний завжди правий".

Її поведінка стає невірноваженою, нетерпимою, негнучкою, агресивною. Вона прагне здійснювати контроль над усіма, підвищує вимогливість до інших, прагне до суперництва, виявляє схильність до нападок і критики. У її мові, жестах, міміці переважають так звані "ознаки переваги".

Зрозуміло, що такий стиль поведінки не призводить ні до чого доброго, а здатний ще більше поглибити конфлікт. Якщо людина "перемагає" у конфлікті, то не відчуває радості перемоги, а зовсім навпаки. Вона відчуває себе розлючено і роздратовано, а це призводить до нових і нових конфліктів і суперечок. Про згубність такого типу поведінки свідчить народна мудрість: "Зброя – ворог навіть для того, хто її носить", "Погане скажеш – погане почувеш", "Хто ображає слабких, буде покараний сильнішим".

Але є ряд сфер, де такий стиль вирішення конфлікту буде доцільним. Так, суперництво може мати місце в спорті, бізнесі, політиці. Цей стиль поведінки доцільно використовувати у випадках, коли треба відстояти справу, підштовхнути когось до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

А от у майбутньому сімейному спілкуванні цей стиль варто використовувати якомога рідше.

Стиль уникнення (ухилення).

Людина, яка використовує цей стиль, не співпрацює з іншими, щоб вирішити проблеми, а просто ухиляється від вирішення конфлікту. Відповідальність за вирішення тих чи інших проблемних питань перекладається на партнера.

Коли у людини переважає прагнення уникнути конфлікту, то вона, як правило, каже: "Давай поговоримо про це пізніше"(тобто дає зрозуміти, що зараз це робити невчасно).

Коли людина хоче відтягнути прийняття певного рішення, то найчастіше висловлюється так: "облиш, однаково нічого не вийде". Зумисне уникнення конфлікту може призвести до поганих наслідків, оскільки обидві сторони не досягають ніякої мети і не будують своїх взаємин.

Стиль уникнення влучно відображений у афоризмі: "Не пробуджуй лихо, поки воно тихе". До цього стилю поведінки варто звертатися тоді, коли результати вирішення проблем не мають суттєвого для нас значення, коли потрібний час, щоб заспокоїтись, коли людина вважає, що в неї немає шансів для перемоги, або чекає, що ситуація вирішиться сама собою.

Існує думка, що уникнення конфлікту здатне знизити взаємну напругу. Але це не так. Дуже часто він її підживлює, тому що партнер, марно чекаючи ваших дій, стає незадоволеним, а це породжує нове напруження, нові проблеми. Крім того, ситуація "нічого

нікому не роблю" відбивається на взаєминах, оскільки те, що для одного не зовсім важливе, для другого може бути вкрай необхідним і потрібним.

Стиль компромісу

Людина, яка бажає частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера, відзначається компромісним типом поведінки. Люди, схильні до компромісу, як правило, міркують так: "краще синиця в жмені, ніж журавель в небі", "якщо не можеш перемогти, шукай нічию", "сьогодні мені – завтра тобі". Але оскільки повністю їх інтереси не задовольняються, то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів.

Звичайно, компроміс супроводжується своєрідним торгом, у процесі якого сторони сповіщають наскільки вони можуть поступитися. Компроміс – це серія кроків: чим більше затягується цей процес, тим гірші стосунки між партнерами.

Часто вважають, що компроміс – чи не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. У ситуаціях, коли вирішується не дуже важлива справа, або коли немає часу і компроміс дає змогу його зберегти – тоді доцільно використовувати цей стиль. А в інших випадках все-таки варто звернутися до співробітництва. У будь-якому випадку при компромісі вирішується питання, "як різати пиріг", у той час, як при співробітництві – "як цей пиріг зробити більшим".

83

Стиль пристосування (поступки)

Пристосування (поступка) – це стиль поведінки в конфлікті, при якому учасник конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини, для того, щоб підтримувати з нею добрі стосунки.

Людина з такими поглядами схильна вважати: "Я програю, зате виграють інші". Це знаходить своє вираження у висловлюваннях типу: "вбий свого ворога добротою", "пливи за течією", "не можна воювати з вітряками", "добрі справи не залишаються без винагороди" тощо.

Така поведінка у конфліктних ситуаціях доцільна у стосунках із найближчими людьми, особливо коли необхідна допомога і підтримка для слабкого і хворого. Але коли такий стиль використовувати постійно – це може призвести до того, що людина весь час буде програвати. Це може позначитися на особистому розвитку людини та її стосунками з іншими. Протилежна сторона, що звикла до перемог, завжди чекатиме нових поступок. Якщо ж людина спробує змінити свою поведінку, то її можуть звинуватити у підступності.

У яких ситуаціях доцільний цей стиль? Перш за все тоді, коли відсутні власні інтереси, коли людина знає, що помиляється, коли вона впевнена, що інші види поведінки дадуть ще гірший результат. Тимчасові поступки можливі, коли людина "будує трамплін для нових дій", "заліковує рани", прагне зменшити втрати. Але при цьому не слід забувати, що партнер буде чинити тиск, очікувати і вимагати все більшого і більшого. Таким чином, стосунки можуть стати незрілими і недовірливими. Так може розвиватись підозра і недовіра. Отже, виникає запитання: поступливість не завжди впливає позитивно на ближніх? Можливо і так. Але коли назріває сімейний конфлікт – не слід забувати про поступки.

Стиль співробітництва

Який же спосіб вважається найкращим для вирішення конфліктних ситуацій із найменшими затратами зусиль? Мабуть, цей стиль – співробітництво.

Співробітництво – це такий стиль поведінки, при якому людина прагне встановити рівновагу між власною метою та зацікавленістю в реалізації інтересів іншого. У даному випадку сторони займають взаємовигідну позицію "дорослий-дорослий". Людині, що використовує стиль співробітництва, властивий пошук інформації і виявлення власної позиції без агресії. Вона діє на основі принципу: "я хочу, щоб досягли того, чого хочете ви, я хочу добитись того, чого хочу я".

Позиція людей, які прагнуть вирішити конфлікти на основі співробітництва, відбивається в таких міркуваннях: "Одна голова добре, а дві краще", "Що добре для тебе, то добре для мене", "Разом ми сильніші". Спільна перемога складається не з окремих перемог кожного, а в результаті співробітництва двох.

Співробітництво сприяє подальшому зближенню людей, їх єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає попередити образливість, розірвати ланцюг неприємних стосунків між

людьми вдома, на роботі, з друзями. У результаті такого підходу з'являються нові ідеї, творче співробітництво, задоволення інтересів партнера.

Правила поведінки у конфліктній ситуації:

- 1) Для з'ясування стосунків варто вибрати відповідний час (не слід цього робити під час сніданку чи обіду, коли поспішаєте на роботу).
- 2) Вчіться з'ясовувати причини конфліктів, уважно слухати іншого і формулювати основні претензії без узагальнень на зразок "ти завжди", "ти ніколи".
- 3) Необхідно говорити тільки про предмет суперечки.
- 4) Не треба згадувати про попередні промахи партнера, варто забути про те, що було вчора. ("Ти завжди так".)
- 5) Не слід влаштовувати контрнаступів ("А ти сам!")
- 6) Не іронізувати, не ображати один одного і не втрачати контроль над собою.
- 7) Шукати вину треба не в партнері, а в собі. Коли ви не праві – признайтеся в цьому, коли ви праві – промовчіть.
- 8) У шлюбі важливе вміння співпереживати та розуміти партнера.
- 9) Варто уникати агресивної поведінки та не доводити справу до повного визнання вини і "капітуляції" партнера.

Правила конфліктної поведінки не вичерпують усіх можливих порад на випадок родинних конфліктів. Але, можливо, дотримання їх зменшить число конфліктів у майбутній сім'ї.

84

2. Практична робота.

Вправа 1. Полярності: конфлікт "нападаючого" і "захисника".

Двоє учасників сідають один проти одного і вирішують, хто буде "нападаючим", а хто – "захисником". Після цього починають один з одним розмову. Нехай кожний наполягає на своєму і не здається. "Нападаючий" має повчати партнера, як він повинен поводитися, що йому слід зробити, усіляко критикувати його з позицій власної очевидної правоти і явної переваги. "Захисник" повинен весь час шукати собі виправдання, жалітись, скаржитись. Він повинен розповісти, як сильно хоче і намагається, щоб усім було добре, і як увесь час йому щось заважає. Це триває 5-10 хвилин для того, щоб одержати від своєї позиції якомога повніше враження.

Потім учасники міняються ролями. Виконують те ж саме завдання.

Через 5-10 хвилин сідають у загальне коло, обмінюються думками, порівнюють зіграні ролі з тим, як вони поведуться у житті. Іде обговорення: хто як себе почував при виконанні цієї вправи; чи виникало почуття гніву або приниження, коли захищались? чи було відчуття провини або прагнення покарати, коли виступали в ролі "нападаючого"?

Завдання 2. Психодіагностичне опитування "Мій підхід до конфлікту".

Усі ми різні, і наші інтереси часом вступають у протиріччя, тому в житті час від часу доводиться зіштовхуватися з конфліктом. Нерозуміння, образа, роздратування, збудження, страх – усі ці почуття є сигналом того, що у вас з кимось загострилися відносини.

Перед вами 8 груп висловлювань (А,Б,В,Г,Д,Ж,З). У кожній групі по 5 варіантів. Усі вони відображають різні способи поведінки в конфліктній ситуації. Ваше завдання: у кожній групі знайти два вислови, що точніше інших характеризують вашу звичайну поведінку в конфлікті, а потім – два вислови, що менш за все відповідають тому, як ви поведетесь, потрапляючи в складну ситуацію.

У бланку відповідей позначте знаком "+" ті два номери відповідей, що вам найбільше підходять, і знаком "-" ті два номери, що ви оцінили які найменш підходять.

Відповівши на питання, що пропонуються нижче, ви зможете визначити свій стиль поведінки у конфлікті

Текст методики

А

1. Звичайно, я повний рішучості досягти того, на що я маю право.
2. По можливості я намагаюся уникати конфліктів
3. Чим обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, в чому ми обоє згодні.
4. Я вірю в необхідність взаємних поступків.
5. Я намагаюся улагодити справу з максимальним врахуванням інтересів як іншої людини, так і своїх власних.

Б

1. Я зроблю усе, щоб не бути в програванні.
2. Як правило, з часом конфлікти проходять самі собою.
3. Я вважаю, що "поганий світ краще гарної сварки".
4. Для мене цілком прийнятне, часткове рішення проблеми - це знімає напругу.
5. Намагаюся придумати що-небудь таке, що буде гарним виходом для нас обох.

В

1. Я прикладаю всі зусилля, щоб досягнути свого.
2. Я намагаюся не піддаватися на провокації.
3. Я намагаюся не зачепити почуття іншої людини.
4. Я вважаю, що обидві сторони повинні бути готові поступитися чим-небудь.
5. Найперше я намагаюся визначити, що потрібно кожному з нас.

85

Г

1. Я наполягаю на тому, що вважаю правильним і справедливим.
2. Більшість ситуацій не варті того, щоб затівати конфлікт.
3. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. Я завжди готовий до компромісу.
5. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.

Д

1. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
2. Я уникаю агресивних людей.
3. Я намагаюся заспокоїти іншого і в першу чергу зберегти наші відносини.
4. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб досягнути чогось іншого.
5. Я вважаю, що багато чого можна вирішити, якщо ставитись один до одного з повагою і розумінням.

Е

1. Я зазвичай намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
2. Я намагаюся робити усе, щоб уникнути марної напруги.
3. Якщо це робить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
4. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде назустріч.
5. Завжди прагну до доброзичливого і прямого обговорення проблеми що виникла.

Ж

1. Я твердо відстоюю свою позицію.
2. Найчастіше я уникаю займати позицію, що може викликати суперечки.
3. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я намагаюся йти йому назустріч.
4. Я намагаюся знайти найкраще поєднання користі та втрат для нас обох.
5. Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

З

1. Я намагаюся переконати іншого у своїй правоті.
2. Я намагаюся відкласти рішення гострого питання.
3. Я готовий багато чого віддати за спокійне життя.
4. Я намагаюся знайти позицію, що знаходиться посередині між моєю позицією і позицією іншої людини.
5. Я завжди шукаю такий вихід, який влаштував би нас обох.

Бланк відповідей

	А	Б	В	Г	Д	Є	Ж	З	Сума балів
1									
2									
3									
4									
5									

Обробка результатів

Для виявлення найбільш підходящої форми соціальної поведінки в ситуації конфлікту, підраховується кількість балів, набраних діагностованим по кожному рядку в бланку відповідей.

При обробці відповідь "-" оцінюється в 1 бал, відповідь "+" - у 3 бали. Інші відповіді (які залишилися не обраними) оцінюються в 2 бали кожний.

Інтерпретація.

Значення кожного рядка.

1-ий рядок. **Противоріччя, примус ("Акула").**

Дія з позиції сили, спроба досягнути своїх цілей за будь-яку ціну, змусити іншого прийняти свої умови.

86

2-ий рядок. **Відхилення ("Черепашка", що ховається у своїй панцир).**

Відмовлення від власних цілей і контактів. Спроба триматися подалі як від спірних питань, через які виникають конфлікти, так і від людей, що до них причетні.

3-ий рядок. **Поступливість ("Плюшеве ведмежа", м'який і пухнастий, дуже приємний на дотик).**

Готовність відмовитися від своїх цілей на користь іншого заради збереження власного спокою і гарних відносин.

4-ий рядок. **Компроміс ("Хитра, розважлива лисиця").**

Пошуки такого рішення, яке якоюсь мірою влаштувало б обох. Готовність самому йти на поступки і чекання від іншого, що він також частково відмовиться від своїх цілей і вимог.

5-ий рядок. **Співробітництво ("Мудра сова").**

Повага як своїх, так і чужих потреб, ставлення до конфлікту як до загальної проблеми, прагнення об'єднати зусилля для вирішення цієї проблеми і максимально задовольнити потреби кожного.

IV. Підсумок заняття.

- Що таке конфлікт?
- Які закономірності перебігу конфлікту?
- Перерахуйте принципи керування конфліктом

V. Домашнє завдання.

Стилі вирішення конфлікту.

Заняття 28

Тема: Приховані й виявлені конфлікти. Небезпечні форми поведінки, що можуть спровокувати конфлікт. Прийоми звільнення від роздратування, гніву в конфліктних ситуаціях. Агресія. Причини агресивної поведінки в сім'ї.

Мета: Охарактеризувати приховані та виявлені конфлікти; познайомити з небезпечними формами поведінки у конфліктних ситуаціях; вчити прийомам звільнення від роздратування; розвивати вміння аналізувати причини агресивної поведінки в сім'ї, шукати раціональні способи вирішення конфліктів; виховувати взаємопорозуміння, здатність боротися з агресією.

Основні поняття: приховані та виявлені конфлікти, агресія, форми поведінки у конфліктних ситуаціях.

Обладнання: бланки для відповідей за методикою К.Томаса "Стилі вирішення конфліктів".

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Вправа "Побажання". Учасники по черзі висловлюють побажання всім. Наприклад, сьогодні всім я бажаю... (хорошого настрою або позитивних вражень, або вдалого дня тощо)

II. Актуалізація знань.

Пропонується заповнити кросворд. Дається характеристика стилів вирішення конфліктів, необхідно заповнити порожні клітинки, щоб вийшло слово "стилі".

					п	р	и	с	т	о	с	у	в	а	н	н	я
с	п	і	в	р	о	б	і	т	н	и	ц	т	в	о			
		с	у	п	е	р	н	и	ц	т	в	о					
					у	х	и	л	е	н	н	я					
								і	с								
к	о	м	п	р	о	м											

III. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Приховані й виявлені конфлікти.

Дається завдання подумати, яка різниця між цими поняттями? Іде обговорення вказаних понять.

Отже, прихований конфлікт – це конфлікт, розв’язання якого відбувається мимовільно, або не відбувається взагалі. Тобто, один або обидва з подружжя мовчки носять образу, незадоволеність тощо і не намагаються поговорити на тему предмету конфлікту та розв’язати його. В даному випадку прихований конфлікт вирішується сам по собі, коли ситуація налагоджується, змінюється в бажаному напрямку або конфлікт не розв’язується. У людини залишається неприємний осад, який з часом накопичується і викликає виявлені конфлікти. Вони характерні проявами образи партнера, агресивності, неповаги тощо. Часто конфлікти вирішуються спокійно, коли один або обидва учасники конфлікту проявляють толерантність і намагаються знайти вихід. Розв’язання конфлікту залежить і від стилю поведінки у конфліктній ситуації. Якщо вони різні, то буде важко дійти спільної згоди, що спричинятиме появу нових і нових неприємностей. Об’єктом конфлікту може бути якась річ або право на певну поведінку, наприклад, право приймати рішення, мати певну репутацію, поводити себе певним чином. Наявність об’єкта конфлікту створює конфліктну ситуацію, яка може існувати досить тривалий час. Вирішальним поштовхом для розвитку справжнього конфлікту є інцидент – така подія, найчастіше – сутичка між опонентами, в якій явно висловлюються їх домагання, претензії або критичне ставлення один до одного. Інцидент, в залежності від характерів і культури опонентів, може бути відносно спокійним або бурхливим.

У специфіці подружніх конфліктів можна виділити два моменти. По-перше, вони часто виникають начебто без особливої конфліктної ситуації або, інакше кажучи, конфліктні ситуації розчинені у повсякденному сімейному житті, а об’єкт конфлікту може бути дріб’язковим і непринциповим. По-друге, причиною легкості виникнення подружніх сутичок є те, що супроводжуюче їх погіршення стосунків не здається подружжю таким серйозним порушенням етики стосунків, як у відносинах сторонніх людей: мовляв, посваримось, та й знов помиримось. Ось, наприклад, розмова у магазині.

- Мені потрібно купити літні туфлі, як тобі подобаються оці?
- У тебе щось негаразд зі смаком, хіба можна носити таке страховисько?
- На мій погляд, вони непогані, та ще й недорогі.
- Якщо я не потурбуюсь про твій одяг, ти виглядатимеш як бомж.
- Ти краще потурбуйся про свій вигляд, а то можна впасти зі страху.
- Якби ти заробляв по-людськи, то я б і мала інший вигляд.
- На таку, як ти, жінку і мого заробітку забагато.

Цей подружній діалог за всіма ознаками можна назвати конфліктом, поскільки подружжя наговорили один одному образливих речей, але виник він на абсолютно пустому місці. Чоловік тільки радиться про купівлю туфель, він не спричинив сім’ї матеріального збитку, тому гострі репліки виглядають тут зовсім необгрунтованими. Виразно простежується прагнення найбільш уїдливо і дотепно зачепити партнера. Інцидент виникає без конфліктної ситуації, але без причини нічого не буває і мусить існувати якийсь об’єкт конфлікту, в чому ж він полягає? Він є типовим для подружніх суперечок і полягає у праві партнерів на критику один одного.

Небезпечні форми поведінки подружжя, що можуть спровокувати конфлікт.

- Чоловік ухиляється від домашніх справ, а перед дружиною ставить певні вимоги. ("Я працюю зранку до ночі, а вдома обіду немає, сорочки неprasовані" і т.д.)

- Дружина намагається показати свою перевагу, здійснюючи "контрексплуатацію" чоловіка. ("Я тебе просила купити продукти, ти не купив, і взагалі я тобі не служниця, можеш і сам попрасувати сорочки".).
- Конфлікт вироджується у боротьбу статей. ("Не торкайся мене, ти мені неприємний, мені набридли твої нотації".).
- У своїх бідах партнери звинувачують один одного. ("Говорила мені мама: не виходь за нього заміж".).
- Свої біди партнери приписують особливостям особистості або неврозу того чи іншого. ("Ти псих!" - "Сама ненормальна, тобі слова не скажеш, - зразу заводишся, лікуватися треба!").

88

- У своїх труднощах подружжя подружжя звинувачує дітей і спрямовує свій гнів проти них. ("Геть з моїх очей, тільки через тебе з батьком посварилася".).
- Чоловік і дружина ведуть між собою боротьбу у другорядних питаннях. ("Тобі ця сукня не пасує!" – "А мені подобається!").
- Суперечка ведеться часто з егоїстичних позицій, кожний досягає свого за рахунок інтересів партнера. ("Краще тобі не їхати сьогодні на футбол, не хочу, щоб ти їхав, і все".).

У конфліктних сім'ях подружжя не намагаються зрозуміти один одного, не звертають уваги на іншого, проявляють агресивність, спілкуються в режимі монологу, уникають "контакту очей", рідко говорять приємні слова і компліменти.

Прийоми звільнення від роздратування, гніву в конфліктних ситуаціях.

- ✓ Перш за все потрібно навчитись відноситись до самого факту роздратування спокійно, не робити з цього трагедії;
- ✓ Слід навчитись знімати своє напруження так, щоб наносити найменшу шкоду оточуючим;
Егоцентризм, як правило, призводить до того, що людина надто багато приймає на свій рахунок – навіть те, що йому не адресоване.
- ✓ Ще один засіб звільнення від гніву та роздратування є почуття гумору. Людина, яка володіє гумором, вміє створити веселий настрій у самі напружені моменти.

Щоб уникнути сварок, людина повинна постаратись не розглядати кожен спалах роздратування як загрозу своїй особистості.

Причинами сімейних конфліктів можуть бути погані настрої одного з партнерів, прагнення до лідерства, нетерплячість, невміння поступитись, недоліки виховання тощо.

Найпростіший спосіб профілактики конфлікту – не доводити до нього. Якщо ж конфлікт все-таки неминучий, не забувайте про вміння контролювати емоції, аналізувати справжню причину конфлікту та бажання зрозуміти, до чого ви прагнете в конфлікті

Агресія. Причини агресивної поведінки в сім'ї.

Кожна сім'я перебуває на тому чи іншому рівні конфліктності. Високий рівень конфліктності у сімейних ситуаціях передбачає знервованість, невтриманість, підвищену агресивність, егоїстичність, вразливість, дріб'язковість, бездушність, сварливість, мінливість, безжальність, злість.

Низький рівень конфліктності у сім'ї передбачає спокійність, витриманість, розумність, чуйність, здатність увійти в становище іншого, великодушність, почуття гумору, довірливість, доброзичливість, щирість, людяність.

У конфлікті можуть бути присутні ознаки агресії.

Агресія – це поведінка або дія, спрямована на нанесення фізичної або психічної шкоди іншій людині.

Агресивність – стійка риса особистості, це готовність до агресивної поведінки.

Кожна людина є індивідуальністю. Одна реагує на конфлікт спокійно, друга починає відразу кричати, інша проявлятиме агресивні форми поведінки. Які ж причини прояву агресії у сім'ї? Іде обговорення питання учасниками заняття.

Причини агресивної поведінки:

- 1) Від безвиходу із ситуації, що склалась з певних причин у сім'ї, негативна енергія виявляється назовні проявами агресії;
- 2) Звичка все вирішувати силою та вербальними засобами негативного характеру;

- 3) Приклад зі сторони (батьки так робили, знайомі так чинять – і я буду);
- 4) Коли всі раціональні засоби вирішення конфлікту вичерпані, відбувається застосування агресивних прийомів;
- 5) Негарязди на роботі. Як правило, від проявів агресії страждають кохані та діти;
- 6) Неврівноваженість, неврози, психічні захворювання тощо.

89

2. Практична робота.

Вправа 1. "Відкритий конфлікт".

У центр виходять двоє учасників. Перед ними ставиться просте завдання: необхідно домогтися від свого суперника виконання яких-небудь фізичних дій, причому установка дається у відкритій формі. Йде відкритий конфлікт. Суперники категорично, натиском своєї волі, примушують один одного до виконання визначених дій. Дії необхідно пропонувати найпростіші: вийти з кімнати, зняти окуляри, застебнути піджак тощо. Перемагає той, хто домогся своєї мети. Переможений іде, його змінює інший, новий учасник. Далі іде обговорення ситуації.

Завдання 2. Тест "Ваш стиль поведінки у конфліктній ситуації".

Опитувальник складається з подвійних тверджень: А і Б. Уважно прочитайте і оберіть те, яке більшою мірою відповідає вашій поведінці в конфліктній ситуації

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Аніж дискутувати з приводу того, з чим я не згодний, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не погоджуємося.
2. А. Я прагну знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся владнати справу з урахуванням всіх інтересів: і іншого, і своїх власних.
3. А. Я, як правило, вперто намагаюся досягти свого.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради іншої людини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся не зачепити почуття іншої людини.
5. А. Влагоджуючи спірну ситуацію, я постійно намагаюся знайти підтримку.
Б. Я намагаюся робити все, щоб уникнути непотрібного напруження.
6. А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.
Б. Я намагаюся досягти свого.
7. А. Я прагну відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю можливим у чомусь поступитись, щоб з часом досягти успіху.
8. А. Я, як правило, намагаюся настирливо досягти свого.
Б. Перш за все, я намагаюся визначити, у чому суть спірних питань.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечку, яка виникла.
Б. Я докладаю багато зусиль, щоб досягти свого.
10. А. Я вперто прагну досягти свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Перш за все я прагну чітко визначити те, у чому суть спірних питань.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки.
12. А. Часто я уникаю позицій, які можуть викликати суперечку.
Б. Я даю можливість іншим у чомусь залишитися при своїй думці, якщо вони йдуть назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб все було зроблено по-моєму.
14. А. Висловлюючи свою точку зору, я цікавлюся думкою про неї інших.
Б. Я намагаюся довести логіку і перевагу моїх поглядів.
15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки.
Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.
16. А. Я намагаюся не зачіпати почуття інших.
Б. Я часто намагаюся переконати інших у перевазі моїх позицій.
17. А. Як правило, я наполегливо прагну досягнути свого.
Б. Я намагаюся зробити все, аби уникнути непотрібної напруженості.

18. А. Якщо це робить іншого щасливим, я даю йому можливість наполягти на своєму.
 Б. Я дозволяю іншому залишатися при своїй думці, якщо він йде мені назустріч.
19. А. Перш за все я намагаюся визначити, в чому суть всіх спірних питань.
 Б. Я намагаюся відкласти спірні питання для того, щоб з часом вирішити їх.
20. А. Я намагаюся негайно перебороти наші розбіжності.
 Б. Я намагаюся знайти краще поєднання втрат і користі для нас обох.

90

21. А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до іншого.
 Б. Завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти компроміс між своєю і чужою позиціями.
 Б. Я відстоюю свою позицію.
23. А. Як правило, я турбуюся про те, щоб задовольнити бажання кожного.
 Б. Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого видається йому важливою, я намагаюся поступитися.
 Б. Я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.
25. А. Я намагаюся переконати іншого у правильності моїх міркувань.
 Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до чужих аргументів.
26. А. Як правило, я пропоную компромісну позицію.
 Б. Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. А. Я прагну уникнути суперечок.
 Б. Якщо це принесе іншій людині щастя, я дам їй можливість відстояти свою позицію.
28. А. Я наполегливо прагну домогтися свого.
 Б. У лагоджуючиситуацію, я прагну знайти підтримку іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
 Б. Думаю, що не завжди слід хвилюватися, якщо виникають розбіжності.
30. А. Я намагаюся не зачіпати почуття іншого.
 Б. Я завжди займаю таку позицію у суперечці, яка дає можливість обом домогтися успіху.

Ключ до опитувальника.

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Прийняття
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		А		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			
15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	
20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

Обробка та інтерпретація результатів

Отримані в результаті дослідження дані зіставляються з ключем, який подається у таблиці. За твердження, що збігається з ключем, нарахуйте собі 1 бал. Сумуйте бали по кожній шкалі. Про ваш стиль поведінки у конфліктній ситуації будуть свідчити найбільші суми, які ви отримали за тією чи іншою шкалою. У результаті дослідження ви визначили ваш стиль поведінки у конфліктній ситуації. Характеристика стилів подана у попередній темі.

Слід пам'ятати, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху, у випадках конкуренції, пристосування і компромісу один з учасників буває у вигазі, а інший програє, або обидва програють, тому що ідуть на компроміс. І тільки в ситуації співробітництва обидві сторони бувають у вигазі!

Характеристика стилів подана у попередній темі.

IV. Підсумок уроку.

- У чому різниця між прихованим та виявленим конфліктом?
- Які є небезпечні форми поведінки, що можуть спровокувати конфлікт?
- Що таке агресія?
- Перерахуйте причини агресивної поведінки у сім'ї.

V. Домашнє завдання.

Підготуватись до письмового опитування з розглянутої теми.

Заняття 29

Тема: Ревнощі. Причини ревнощів. Зрада. Взаємна довіра.

Мета: Дати характеристику основним поняттям: ревнощі, зрада, довіра, визначити причини ревнощів; розвивати вміння аналізувати причини зради, висловлюватись з різних проблемних питань; виховувати довіру та контроль власних почуттів.

Основні поняття: ревнощі, зрада, довіра.

Обладнання: квадратики червоні та сині порівну (120-150 штук) розмір 3х3 см; бланки відповідей для тесту.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Мій день сьогодні розпочався з... Учасники коротко розповідають.

II. Актуалізація опорних знань.

Письмове опитування.

I варіант

- 1) Пояснити суть прихованих конфліктів
- 2) Перерахувати небезпечні форми поведінки, що можуть викликати конфлікт.
- 3) Що таке агресія?

II варіант

- 1) Пояснити суть виявлених конфліктів
- 2) Назвіть прийоми звільнення від роздратування, гніву у конфліктній ситуації
- 3) Перерахуйте причини агресивної поведінки в сім'ї.

III. Робота за темою заняття.

1. Інформаційне повідомлення.

Молодий юнак відчував себе дуже щасливим, тому що на дискотеку він прийшов з дівчиною, в яку давно був закоханий. Але... його настрої миттєво зіпсувався, тому що її запросив до танцю один хлопець, а потім інший...

92

Знайома картина, чи не так? Яке ж почуття керувало цим юнаком? Мабуть, ревнощі, почуття власника.

Уявімо собі іншу ситуацію. Дівчина запитує у подруги: "Чому ти переживаєш, що твій хлопець перестав приходити? Здається, він тобі ніби і не подобався..."

Подруга відповідає їй: "Звичайно, що не подобався, але нехай би був". Що керує цією дівчиною? Знову ревнощі, але інші – ревнощі ущемленого самолюбства.

Але існують інші, справжні ревнощі. Саме вони і привели шекспірівського героя Отелло до найжорстокішого вчинку щодо безневинної Дездемони. У іншій поемі Шекспіра "Венера і Адоніс" є наступні слова: "Там, де панує кохання, на його варті, як вічний постовий, стоять ревнощі".

Про ревності існують протилежні думки. Одні вважають, що ревності – неминучий супутник кохання, інші, що вони – пережиток минулого. Треті стверджують, що ревності мають багато проявів, з цим почуттям людина може і повинна впоратися.

Французький письменник А. Франс говорив: "Не думаю, що на світі є страждання більш принизливі, ніж ревності". Персіяни вважали: "Де любов, там і ревності", а в Японії говорять, що ревності – це душа кохання.

Під *ревностями* розуміють комплекс переживань у ситуації дійсної чи надуманої зради коханої людини. Ревності бувають безпідставними та надуманими. Чи припустимі ревності у подружньому житті? Як і інші почуття, вони є необхідним складником людських стосунків. Невеликі прояви ревності не ведуть до образ, взаємної ненависті, вони є хвилюванням від усвідомлення можливої втрати коханої людини, бажанням стати кращим від суперників. Такі ревності можуть бути складовими кохання. Але почуття ревності загострюється, це може вилитися в гірку пристрасть, підозрілість, висліджування партнера, загострення стосунків, душевні травми і протиправні дії (скандали, бійки, агресивність і т.д.). Такі ревності можуть набувати гіперболічних форм, доходити до афективного стану і стати нав'язливою хворобою: нескінченними мареннями, депресіями тощо. Такі ревності пробуджують у кращому випадку – жалість, у гіршому – роздратування і навіть ненависть до партнера.

Причини ревності.

Іде обговорення причин виникнення ревності. Учасники висловлюють свої думки.

На думку психологів, існують наступні причини ревності:

- комплекс неповноцінності, який свідомо чи підсвідомо відчуває один із партнерів (він (вона) може знайти собі кращого, освіченішого, престижнішого партнера);
- попередні стосунки, особливо у повторних шлюбах (раптом знову повернеться у ті сім'ю);
- плітки і наклепи заздрісних людей, у яких життя не склалось (він тобі зраджує, нікому не можна вірити, всі навкруги непорядні тощо).

Поради на кожен день

Якщо вас ревнують	Якщо ревнуєте ви
1. Пам'ятайте, що ревнива людина дуже чутлива, навіть до інтонації в спілкуванні	1. Не забувайте, що ревності небезпечні, вони приносять у сім'ю підозрілість, недовіру.
2. Бережіть партнера, не насміхайтесь над його складним психологічним станом.	2. Надійний захист від ревності – відвертість у всьому: у вчинках, у розмовах, у поясненні мотивів поведінки.
3. Будьте уважні, терплячі, турботливі, тактовні.	3. Не поспішайте з висновками.
4. Не провокуйте ревності у партнера.	4. Не будьте рабом пліток і недобррозичливості інших.
5. Будьте в усьому відвертим з партнером, не допускайте обману в стосунках.	5. Станьте впевненим у собі, подбайте про здоров'я і зовнішність.
	6. Якщо ви впевнені у зраді партнера, не дійте аналогічно.

Зрада.

Бесіда: що таке зрада і які її причини?

Під зрадою розуміють порушення вірності у коханні

Причини зради.

Іде обговорення причин зради. Учасники висловлюють свою точку зору.

Причини зради:

- ◆ втрата інтересу до партнера;
- ◆ пошук нових вражень та відчуттів;
- ◆ бажання змінити стиль життя;
- ◆ негативний вплив побуту;
- ◆ одноманітність стосунків;
- ◆ потреба романтики у відносинах тощо.

Взаємна довіра.

Довіра – це впевненість у чесності, порядності, віра в щирість та доброзичливість коханої людини. Взаємна довіра – коли обидва партнери впевнені у чесності один одного.

2. Практична робота.

Вправа 1. "Карусель".

Пропонується тема для обговорення: "Ревнує – значить любить". Учасники об'єднуються у дві групи. Одна група повинна довести, що якщо ревнує, то це означає, що любить, а інша – точку зору навпаки.

Завдання 2. Тест "Наскільки ви ревниві?"

Інструкція: спробуйте уявити собі ту чи іншу ситуацію. Виберіть для себе один із варіантів вашої поведінки.

1. Яка ваша реакція, коли вона (він) розмовляє по телефону?

- а) відразу питаю, з ким розмовляє;
- б) чекаю, поки скінчиться розмова, щоб дізнатися, з ким розмовляє;
- в) займаюся своєю справою, не надаючи цьому значення.

2. Що ви думаєте про кохання?

- а) воно повинно тривати все життя;
- б) людина може закохатися в житті кілька разів, причому симпатизувати може одночасно більш ніж одній людині;
- в) було б прекрасно, якби воно тривало все життя, але це утопія.

3. Що ви відчуваєте, коли доводиться провести ніч поза домом?

- а) мені буде неприємно, якщо партнер скористається цим, щоб піти кудись розважитись;
- б) я сам (сама) запропоную партнеру піти розважитись;
- в) мені не доводилось задумуватись, чим у цей час займається мій партнер.

4. Чи розриваєте ви пошту, адресовану вашому партнеру?

- а) ні;
- б) тільки якщо це рахунки чи інші документи;
- в) завжди, коли є можливість.

5. Що ви думаєте про минуле свого партнера?

- а) вас охоплює неприємне почуття, коли ви згадуєте про людей, з якими у партнера був зв'язок ще до зустрічі з вами;
- б) ви не заглиблювалися в ці речі, оскільки те, що було раніше, ніякого не має значення для вас;
- в) ви ніколи про це не думали.

6. Коли треба купити ліжко, ви:

- а) вибираєте те, яке ширше;
- б) віддаєте перевагу окремим ліжкам;
- в) доручаєте це питання вирішити своєму партнерові.

7. Ви застали свого партнера в глибоких роздумах:

- а) вам буде приємно, якщо ці думки про вас;
- б) ви хотіли б дізнатись, про що думає ваш партнер;
- в) ви собі цього не берете в голову, бо подібні речі вас мало цікавлять.

94

8. У вас є достатні докази невірності свого партнера:

- а) ви запропонуєте поговорити відверто і розібратися до кінця;
- б) вирішите помститися тим же способом;
- в) вам здається, що життя розбите, але хочете все забути і почати спочатку.

9. Ви стали помічати, що ваш партнер стає все більш чужим для вас:

- а) ви думаєте, що з часом це мине;
- б) ви намагаєтесь з'ясувати, чи ви самі є тому причиною, чи справа в чомусь іншому;
- в) починаєте уважно спостерігати за його поведінкою, слідкуєте, прислухаєтеся до телефонних розмов.

10. Під час дружньої вечірки ваш партнер фліртує з іншими:

- а) ви не звертаєте на це ніякої уваги;
- б) наполягаєте на припиненні цих дурниць;
- в) не робите з цього драми, але в майбутньому вирішуєте приділяти йому більше уваги.

11. Вас чекає відрядження на кілька днів:

- а) думка про те, що вас можуть зрадити, не приходить вам у голову;
- б) ви якомога частіше телефонуєте додому, особливо вночі;
- в) ви себе часто запитуєте, що він (вона) зараз робить.

12. Як ви реагуєте на сцени ревнощів?

- а) знаходите ситуацію смішною і недоречною;
- б) для вас – це лестощі, хоч і забавні;
- в) ситуація вносить суєтність, але в ній ви почуваетесь, як риба у воді.

Обробка результатів

Кожна відповідь оцінюється згідно з ключем. Результати сумуються

	а	б	в		а	б	в
1.	3	2	1	7.	2	3	1
2.	3	1	2	8.	1	2	3
3.	3	2	1	9.	1	2	3
4.	1	2	3	10.	1	3	2
5.	3	2	1	11.	1	3	2
6.	3	2	1	12.	1	2	3

Інтерпретація результатів

12 – 20 балів. Ви або байдужі до таких речей, або ваш партнер заслуговує у вас повної довіри, і тому ніщо вас не тривожить.

21 – 28 балів. Ви ревниві, але не агресивні. Якщо трапилось так, що у вашу голову прийшли чорні думки чи вас охопить недовіра, ви зумієте виглядати розумним завдяки характерному творчому погляду на життя. Ви контролюєте себе, не влаштовуєте з приводу ревнощів сцен і ніколи не вдається до насилля.

29 – 36 балів. Отелло порівняно з вами – дитина. Ви надмірно владна натура, і це погано. Відданість, яку вам демонструють, ніколи не здається вам достатньою. Ви здатні зруйнувати найніжніші стосунки.

Вправа 3. "На скільки тобі довіряють?"

Кожен учасник отримує по 3 червоні та 3 сині квадратики. Всі утворюють коло, закривають очі, після чого по черзі розкладають кожному до ніг отримані квадратики в залежності від ступеня довіри: червоні – довіряю, сині – не довіряю. Потрібно визначити і покласти трьом учасникам, до яких є довіра, червоні квадратики, і трьох, до яких вона відсутня, сині. Дозволяється викладати не всі квадратики, якщо учасник вважає, що йому нема кому довіряти чи навпаки. Після того, як всі розкладуть свої квадратики, учасники розплющують очі та підраховують кількість отриманих виборів. Визначається учасник, який зібрав найбільшу кількість червоних квадратиків. Кожен повинен зробити висновок, яку ступінь довіри має у колективі.

95

IV. Підсумки заняття.

- Що таке ревнощі?
- Перерахуйте причини ревнощів.
- Що таке зрада і які її причини?

V. Домашнє завдання.

Знати основні поняття з вивченої теми.

Заняття 30

Тема: Ранні шлюби. Причини утворення ранніх шлюбів.

Мета: Розглянути приклади ранніх шлюбів, проаналізувати причини їх утворення; формувати світогляд, розвивати навички самоаналізу власної поведінки.

Основні поняття: ранні шлюби.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційна хвилинка.

Вправа "Скажи приємне слово".

Кожен учасник говорить лагідне слово своєму сусідові.

II. Актуалізація знань.

Усне опитування.

- Яка суть поняття "ревності"?
- Назвіть його основні причини.
- Що таке зрада?
- Що означає взаємодовіра?

III. Робота за темою заняття.

1. Заслуховування історії з життя.

"Ніхто й уявити не міг, що Вікторія Степанівна, жінка як не глянь — непроста, зможе вжитися в одній квартирі з невісткою. Тим паче в її, Вікторії Степанівни, квартирі, яку вона берегла що зніцю ока й день у день драїла та марафетила, як юнга, палубу. Тим більше з невісткою сам на сам, поки син Юрко служив у армії. Хоча невістка могла жити в батьків — тут-таки, у місті. Але Юрко сказав, що ні, Катруся житиме тут, бо тут уже її дім, а до батьків ходитиме тільки в гості.

Власне, ті, хто знав Вікторію Степанівну з сином ближче, не здивувалися. Главою сім'ї тут ще змалку був Юрко. Батька він майже не пам'ятав, — той, красень і улюбленець жінок, десь козакував, зовсім забувши не лише про першу дружину (а що там про неї пам'ятати після розлучення, коли ще під час спільного життя він міг переступити через Вікторію, коли та на колінах благала його не йти до чергової пасії, і на тиждень повіятися з дому), а й про двох синів. Тож хлопці поволі перебрали на себе весь тягар батьківських турбот, а Юрко ще й на матір міг зиркнути строго: «Вікторіє!» (саме так, як на молодшу в родині).

Тож Вікторія Степанівна майже не сміла перечити, коли 18-річний Юрко привів додому 17-річну Катрусю. «Знайомся, мамо, — сказав він, — це моя майбутня дружина». — «Така молода! — згодом, коли провели гостю, спробувала було заїкнутися Вікторія Степанівна. — Може, почекаєте з весіллям? Тобі ж в армію». — «Йй не дадуть мене дочекатися, відіб'ють, — цілком серйозно сказав син. — А я такої більше не знайду». І через місяць Катруся вже переступила поріг свекрушиної квартири у весільній сукні.

Найдивовижніше було те, що Вікторія Степанівна, з характером не те що не мед, а дуже навіть крученим, невістку боготворила. «Таких і справді більше немає, — також цілком серйозно стверджувала вона. — Добра, вихована, а господиня! Дарма що молодесенька, а й спече, і приготує, і

96

прибере. До батьків піде — без квітів не повернеться: «Це вам». Таки Юрко мій молодець, що одружився».

З армії Юрко повертався вже молодим батьком: Юлька вдалася як дві краплі води схожа на татуся, але Вікторія Степанівна була щиро переконана, що внучка вся в неї. І ще кілька років жила разом з молодою сім'єю у своїй двокімнатній «хрущовці», навіть не заїкаючись, що в сватів усе ж таки свій власний будинок, могли б потіснитись... Нині ж, коли син з сім'єю розбагатіли на власне житло, трохи нудьгує без них вечорами та, як і раніше, хвалить невістку".

2. Інформаційне повідомлення.

Шлюбний вік та причини ранніх шлюбів.

Ця історія правдива, але зовсім нетипова для молодих сімей. Точніше, для дуже молодих сімей, які мало не з шкільної парти (а інколи таки з неї) поспішають до загсу. Адже, хоч останнім часом середній шлюбний вік трохи зріс, в областях України з понад чотирьох тисяч наречених щорічно майже четверта частина — досить молоді, 18—20-річні. Ба й вік, коли законом дозволяється брати шлюб, в Україні чи не наймолодший на всьому пострадянському просторі. Дівчатка в нас можуть вийти заміж у 17, а хлопці — у 18 років. В решті країн СНД, за винятком ще Узбекистану, одружуються, як правило, з 18 літ.

Але трапляються випадки, коли шлюбний вік доводиться знижувати. Кількість цих винятків на диво стабільна. Основною причиною ранніх шлюбів є вагітність юних дівчаток. Їхні обранці, як правило, теж не набагато старші. Часто пари таких юних створінь одночасно реєстрували і шлюб, і народження дитини. Але нечасто молоденькі подружжя можуть похвалитися тривалістю шлюбу. Буває, що й року не минає, а вже несуть заяви на розлучення. Причини до банального прості. Найчастіше — це цілковита залежність цих ще, власне, дітей від своїх батьків.

Тримати на шії не одне чадо, а одразу трьох не кожна доросла сім'я сьогодні зможе. Мало хто з молодих батьків готовий працювати, не те що утримувати родину. Та й фаху переважна більшість із них ще не встигла набути.

Не завжди є можливість простежувати долі таких сімей. Але практика свідчить, що нинішні Ромео і Джульєтти готові хіба що до весільного торжества, але аж ніяк не до шлюбу. Самі ще діти, вони народжують дітей, власне, для своїх же батьків. І найсумніше, що безперспективність більшості таких форсованих шлюбів видно вже тоді, коли наречені приходять із заявою: вони незрілі, несерйозні і не навчені відповідати за себе. Ось ніби й поруч стоять, а — не разом.

Отож, таких серйозних, відповідальних Юрків, як син Вікторії Степанівни, нині негусто. Хоча, що цікаво, відповідальність ця не залежить від майнових статків. Одна пара з дітей моїх знайомих, яка взяла шлюб ще в школі (обоє — однокласники), вже років три чудово живе, виховуючи донечку. «Ніколи не думав, — каже батько молодика, який боявся цього шлюбу наче вогню, і ховав від сорому очі, — що мій Максим буде таким турботливим татом. Аж заздрю». Максимові, правда, заздять і його ровесники. І не тому, що він так рано одружився, а через те, що батьки забезпечили молодій сім'ї чудові житлові та побутові умови. «З милим рай і в курені» нині, на жаль, майже не буває: чи то час такий прагматичний, чи діти цього часу.

Основна причина ранніх шлюбів стара як світ: всепоглинаюче кохання, що найчастіше, на жаль, дуже швидко вичахає. Нинішні кіно й телебачення активно сприяють розвитку другої причини: вседозволеності й розбещеності з раннього віку. Власне, це ще дуже щасливий фінал, коли стосунки молодих узаконюються за взаємною згодою. А скільки драм залишаються за рамками цього державного закладу!

2. Практична робота.

Вправа 1. "Я так думаю".

Пропонується на основі отриманої інформації подумати і дати відповіді на питання:

- чи потрібно розпочинати статеве життя з раннього підліткового віку?
- чи можуть бути готові у цьому віці "закохані" відповідати за свої вчинки (вагітність)? Чому?
- який вихід запропонував би кожен з вас, якби опинився у такій ситуації?

97

Вправа 2. Дискусія "Чи довготривалі ранні шлюби?"

Учасникам дається тема для роздумів. Необхідно висловити свою точку зору щодо бачення цієї проблеми:

- Ø від чого залежить тривалість раннього шлюбу?
- Ø які чинники впливають на стабільність таких шлюбів?
- Ø яким чином можна зберегти ранній шлюб, якщо він на порозі розпаду?

IV. Підсумки заняття.

- Які шлюби називаються ранніми?
- Назвати основні причини ранніх шлюбів.

V. Домашнє завдання.

Шлюбний вік, перспективи ранніх шлюбів.

Заняття 31

Тема. Причини порушення сімейних відносин. Розлучені батьки і діти.

Мета: ознайомити з новими поняттями теми, з'ясувати причини порушень сімейних відносин. **Основні поняття:** причини порушення сімейних відносин, фактори руйнування сімейних відносин.

Обладнання: емоційний барометр, аркуш паперу А4, фломастери.

Хід заняття

I. Організаційна хвилинка.

Добрий день. Для того, щоб продуктивно працювати на уроці, потрібні позитивний настрій на уроці. Подивіться, будь ласка, на емоційний барометр, який висить на дошці, і визначте за ним, який настрій у вас.

II. Актуалізація знань.

Давайте пригадаємо, що ми вивчали на минулому уроці. Дайте характеристику ранньому шлюбу.

Назвіть причини вступу до шлюбу.

III. Робота за темою заняття.

Повідомлення теми і мсти заняття.

Рефератне повідомлення на тему "Концепція і форми руйнування сімейних відносин".

Робота в групах. Вправа "Причини руйнування шлюбно-сімейних відносин"

Мета: визначити причини руйнування шлюбно-сімейних відносин.

Хід вправи

Учні об'єднуються у 3 групи. Кожна з них на листочку повинна вказати основні причини руйнування шлюбно-сімейних відносин. Один учень повинен прокоментувати ці причини біля дошки.

Отже, існують такі фактори руйнування шлюбно-сімейних відносин (зачитуються загальні результати).

98

Повідомлення вчителя

При розлученні найбільш за все страждають діти. Помиляються ті батьки, які вважають, що дитина нічого не розуміє і продовжують сваритися в її присутності.

Грудненемовля відчуває стан матері по тому, як вона годує його груддю, і її тривожність передається дитині. 70 % дітей, які пережили розлучення батьків, проходять лікування в психіатричній лікарні. Ці діти стають агресивними, страждають від заїкання, розвивається енурез.

Батьки не повинні розповідати дітям про свої проблеми. Вони мають пояснити, що вони розлучаються, але однаково люблять дитину, і дитина не втратить ні батька, ні матір.

Дитина обов'язково питає батьків, чому вони розлучилися. При поясненні не треба говорити, що повністю неправий батько або матір, а треба сказати, що вони не праві вдвох і попросити у дитини пробачення.

Помилки, які роблять батьки після розлучення

Просять дитину вмовити батька чи матір повернутися до родини. Звинувачують у всіх нещастях свого чоловіка чи дружину. Шантажують один одного дитиною. Намовляють дитину проти іншого з батьків.

Якщо дитина залишається з матір'ю, то мати не повинна забороняти їй бачитися з батьком. Батько не повинен бути "недільним татом", тому Що дитина не буде ставитися до нього всерйоз.

IV. Підсумки заняття.

Вправа: "Судді та захисники"

Хід вправи

Учасники заняття діляться на дві групи: судді та захисники. Завдання першої групи навести аргументи проти розлучення. Завдання другої групи довести необхідність руйнування сімейних відносин.

Висновок: розлучення необхідне в тих випадках, коли... (називають основні тези 2 групи). В решті випадків потрібно намагатися зберегти шлюбно-сімейні відносини.

V. Домашнє завдання.

Написати твір-роздум "Дитина в розлученій сім'ї".

Заняття 32

Тема. Господарсько-економічні відносини в сім'ї. Домашній бюджет. Ведення домашнього бюджету. Зайнятість чоловіка і жінки.

Мета: ознайомлення з основними поняттями, дати уявлення про сімейний бюджет, його планування, розподіл обов'язків в сім'ї.

Основні поняття: бюджет сім'ї, економічні відносини в сім'ї, обов'язки в сім'ї, статті доходів і витрат в сімейному бюджеті, планування бюджету, ведення домашнього господарства.

Обладнання: емоційний барометр, арку паперу, фломастери, таблиці зайнятості чоловіка і жінки.

Хід заняття

I. Організаційна хвилинка.

Для того, щоб продуктивно працювати на уроці, потрібний позитивний настрій. Подивіться, будь ласка, на емоційний барометр, який висить на дошці, і визначте за ним, який настрій у вас.

II. Актуалізація знань.

- Які основні причини руйнування шлюбно-сімейних відносин?

Зачитується декілька творів-роздумів на тему „Дитина в розлученій сім'ї“.

99

III. Робота за темою заняття.

Повідомлення теми і мети уроку.

Інформативне повідомлення вчителя

Структура сімейного бюджету

Економічне життя родини починає формуватися задовго до шлюбу. Адже кожен майбутній чоловік до моменту вступу в шлюб уже має свої погляди на те, як, коли і на що витратити гроші і на що їх витратити не треба; що варто купувати в першу чергу, а з чим можна почекати. Кожний звик до визначеного рівня життя, що напевно виявиться вище рівня у тільки що народженій молодій родині. Крім того, багато молодих родин починають своє життя... з боргів за дороге весільне торжество. Але економічний добробут родини залежить не тільки, а часом, і не стільки від суми доходів родини, скільки від уміння господарювати раціонально, ощадливо, від уміння регулювати свої погребі. нарешті, від того, якими трудовими навичками володіють молоді люди, що створили родину.

Постійна нестача грошей - причина частих сварок у багатьох родинах. Побутова непорядкованість аж ніяк не сприяє встановленню теплого домашнього клімату.

Кожна родича має постійні витрати: плата за житло і комунальні послуги, витрати на харчування, транспортні, господарські потреби. Але крім цього обов'язково є "культурний фонд" і кишенькові витрати, а виходить, і їх необхідно передбачати в кожній родині заздалегідь, планувати їх. Крім того, бажаний фонд на великі покупки. Варто врахувати і потребу мати визначену суму грошей на відпустку. (Не марним виявиться поррахувати: скільки?) Як же правильно розподілити гроші для того, щоб їх вистачило?

Щоб домашня економіка була ощадливою, можна порадити насамперед спланувати свої щомісячні витрати. Потім протягом декількох місяців вести суворий їхній облік, для того, щоб чітко уявити собі, коли і на що витрачаються гроші. В окремих родинах існує система конвертів, у які в дні получки розкладаються гроші. Кожен конверт відповідає конкретній статті витрат: харчування, квартплата, велика покупка і т.д. Надалі, можливо, потреба в конвертах відпаде, але спочатку вона допоможе молодій родині навчитися витратити свої гроші.

Контроль і облік у різних мірі і формах існує майже у всіх родинах. Вони допомагають у веденні господарства, додають впевненість у тому, що гроші не витрачені марно.

Однак усе повинно бути розумно. І допитувати один одного з приводу тієї чи іншої витраченої суми безглуздо. "Сімейна бухгалтерія— дотепно помітила одна наша сучасниця, - тим, певно, і відрізняється від будь-якої казенної бухгалтерії, що вона в міру легковажна. Домівка завжди залишається домівкою, йому протипоказано ставати солідною установою".

Дуже швидко молоді зрозуміють, що задовольнити абсолютно всі потреби вони поки не в змозі. Тому важливо, щоб з перших днів спільного життя в чоловіка і дружини склалися єдині погляди на те, як витратити гроші. З погляду сімейного клімату, принципове значення має не стільки той факт, уміє подружжя відкладати гроші на книжку чи тринькають їх, скільки те, чи притаманна їм єдність позицій у грошових питаннях. Тому створити свій стиль економічного життя, свою шкалу цінностей (домовитися з перших днів про те, що для них є пріоритетним подорожувати чи модно вдягатися, обставити будинок чи купити автомобіль) завдання для молодят першочергове. Владяться виробити єдину лінію - значить конфліктів у родині буде менше. Якщо до того ж питання про майбутню покупку зважується колегіально, тобто обидва беруть участь у плануванні витрат, тоді зона можливих конфліктів звужиться ще більше. І в такому випадку, напевно, стане не настільки істотним питання, хто в родині "міністр фінансів", у кого знаходяться гроші. Кожна родина вирішує це питання по-своєму, головне, щоб це влаштувало всіх членів родини, нікому б не завдавало незручностей.

Сімейний бюджет багато в чому залежить від стилю життя родини. У кожній родині бажано маги свій "центр", деякий стрижень спільного життя всіх членів родини. В одних це бібліотека, що любовно збирається; в інших - щедрий стіл, тому що в цій родині вмінуть і люблять приймати гостей і хлібосолюство вважається важливішим, ніж нова річ; у третіх, нарешті, хобі. Приміром, збирання платівок чи якесь інше колекціонування відбирає велику частину вільного часу і... засобів. Безумовно, що від стилю життя родини, пристрастей її членів буде залежати розподіл сімейного бюджету.

У житті родини багато чого зв'язано з бюджетом. Багато чого, але, на щастя, не головне. Безперечно, гостей можна прийняти по-різному, але от, наскільки буде їм затишно в будинку, не завжди залежить від того, що і скільки виставлене на стіл хазяїном. Чи інша ситуація: молоді люди,

100

далеко ще не зміцнілі економічно, дозволили собі покупку дорогої радіоапаратури. Добре це чи погано? Одні скажуть: погано, інші — добре, треті знизують плечима, мол, їхня справа. А хтось справедливо розсудить: якщо покупка допоможе молодим змістовніше проводити вільний час, якщо нова стереосистема збере в будинок друзів, якщо вечора їх заповнить музика, об'єднавши ще більше, то немає покупки розумніше, тому що вона буде сприяти зміцненню родини.

Мистецтво спільного ведення господарства

Лле зовсім очевидно, що як би розумно не планували молоді свої витрати, якщо вони не одержали у своїх родинх раніше хоча б елементарних навичок господарювання, то навряд чи їм буде легко освоїти цю складну науку. Не секрет, що в однієї господині продукти ніколи не псуються, все пускається в справу, з невеликої кількості продуктів вона завжди зуміє приготувати масу дешевих і смачних блюд, а іншій вічно не вистачає то одного, то іншого для приготування обіду, черствіє хліб, прокисає суп.

Бути гарною господаркою - ціла наука, яку не можна пізнати швидко, отут важливо мати вміння і спритні руки, знати безліч маленьких секретів. Усіма цими уміннями і навичками є сенс оволодіти з дитинства, уважно придивляючись до того, що і як робить мама. Не гріх завести і книгу для записування рецептів і порад, збирати вирізки під рубриками "Домашньому майстру", "Маленькі хитрості", "Господарці на замітку". Причому все це стосується не тільки дівчат, але рівною мірою і юнаків. Якщо вже на те пішло, то за всіх часів найталановитішими кухарями були чоловіка.

А як придасться кожному вміння шити і в'язати, лагодити побутову техніку... І справа не тільки в тому, що подібні навички зберігають наш час, заощаджують гроші. Домашня праця - це ще й сфера прояву творчих здібностей, вигадки, художнього смаку. Та й скільки радості приносить зроблена своїми руками річ. Багато хто напевно зауважує, буваючи в будинках друзів, що інколи обставлений дорогими меблями будинок куди більш "холодний", ніж той, де є і меблі, і прикраси, зроблені своїми руками. У такому будинку панує атмосфера неповторного затишку, він має своє, оригінальне і самобутнє обличчя, свою душу, його не можна сплутати ні з яким іншим.

У всіх народів завжди цінувалося вміння рукоділля. Задовго до весілля дівчина готувала собі придане: шила, ткала, плела. У червоний куточок вишалися кращі вишивки, зроблені руками господарки. Може бути, від того і були росіяни хати й українські хати гак не схожі одна на іншу.

Домашнє вогнище обдаровує нас не тільки хлібом насущним, але несе нам щось інше - духовне. Адже, готуючи обід, господиня чи господар не тільки думає про те, щоб угамувати почуття голоду своїх домочадців. Вона (чи він) ще і піклується про своїх близьких, намагається догодити на всі смаки, доставити радість пирогами, здивувати новим салатом, й, думаючи про все це, тим самим піклується про сімейний клімат.

Напевно, сидючи за сімейним чаєм, легше розслабитися, відпочити душею і тілом від важкого дня всім членам родини. А як об'єднує родину спільна робота з будинку. Будь це звичайне прання чи передсвяткова купівля продуктів, головне, щоб робота не звалювалася на плечі когось одного, а робилася дружно і весело.

Так що усе в сімейному житті міцно зв'язане в єдиний вузол: моральне й економічне, господарське й етичне. І чим справедливіше розподілені в родині обов'язки, тим щасливіше доля шлюбу. Чим більш творчо ставляться члени родини до своїх обов'язків по будинку, тим більш він привітний. Чим з більшою радістю трудяться близькі один для одного, тим світліше, радісніше на душі в кожного, тим більш сонячно на сімейному небокраї, і... тим менше втомлюються люди від домашньої праці.

До речі, треба помітити, що домашня праця не тільки добре діє на саме подружжя, він ще і допомагає виховувати дітей, що підростають у родині. Причому, виховуючи в дітях працьовитість, батьки тим самим розвивають у них уміння переживати, піклуватися, думати про іншого.

Робота в парах.

Вправа "Бюджет родини"

Мета: розвинути навички ведення домашнього бюджету.

Хід вправи

Учні об'єднуються в пари "хлопець - дівчина".

101

Завдання: уявіть, що ви - родина. Прикиньте з урахуванням реальності свій можливий дохід (можна і мінімальний, на який ви збираєтесь прожити) і розподіліть його за статтями витрат (харчування, одяг і т.п.) на місяць, рік, три роки, десять років життя родини (наскільки великий термін, необхідний для того, щоб зайвий раз з'ясувати життєву перспективу).

Чи легко вам було це робити?

Який результат вашої роботи?

Вправа "Зайнятість чоловіка і жінки"

Мета: усвідомлення значення зайнятості чоловіка чи жінки в сім'ї.

Хід вправи

Учні об'єднуються в групи і заповнюють таблицю «Зайнятість чоловіка і жінки».

Обов'язки	Тільки жінка	Жінка за підтримки чоловіка	Жінка із чоловіком	Жінка і чоловік разом	Чоловік і допомогою жінки	Чоловік за підтримки жінки	Тільки чоловік
1. Купівля продуктів харчування							
2. Заготівля продуктів							
3. Приготування їжі							
4. Щоденне прибирання квартири							
5. "Мале" прання							
6. "Велике" прання							
7. Ремонт побутових приборів							
8. Супровід дитини в дитячій садок							
9. Відвідування батьківських зборів у школі							
10. Допомога дітям з уроками							
11. Ігри з дітьми							
12. Контроль за дітьми							
13. Прасування одягу							

Після обговорення на дошці вчитель заповнює таблицю, спираючись на учнівські таблиці. Таблиця доповнюється обов'язками, специфічними для жінки і чоловіка та жінки за підтримки чоловіка, жінки і чоловіка разом, чоловіка за підтримки жінки і чоловіка з допомогою жінки.

102

IV. Підсумки заняття.

Що нового дізнатися на уроці? Який матеріал більше запам'ятався?

V. Домашнє завдання.

Дописати в таблицю обов'язки, які чоловік і жінка виконують разом.

Заняття 33

Тема. Естетика побуту. Вільний час в сім'ї. Сімейні розваги. Обладнання житла. Спільне життя з батьками. Окрема кімната. Окрема квартира.

Мета: ознайомлення з основними поняттями теми, дати уявлення про естетичну культуру сім'ї, про нерозривне поєднання етики і естетики побуту.

Основні поняття: естетика побуту, сімейний затишок, естетична культура сім'ї.

Обладнання: аркуш паперу, фломастери.

Хід заняття

I. Організаційна хвилинка.

Давайте згадаємо, які ви знаєте правила спілкування? (учні називають їх).
За допомогою цих правил ми будемо сьогодні спілкуватися на уроці.

II. Актуалізація знань.

Яку тему ми вивчали на минулому уроці?
На які 4 основні групи поділяється домашній бюджет?
Учні зачитують варіанти відповіді домашнього завдання.

III. Робота за темою заняття.

Повідомлення теми і мети уроку.
Інформативне повідомлення вчителя.

Затишок і атмосфера родини

Щоб було "тепло" і затишно в будинку, потрібні, безумовно, турбота, взаєморозуміння, щирість у стосунках між близькими людьми, але потрібні й елементарний порядок, зручність. Навряд можна відчувати затишок у квартирі, де панує розгартіяш. Як би ніжно не розмовляли один з одним члени родини, але, якщо після робочого дня родину нічим буде нагодувати, настрій буде зіпсований. Затишок не приходить у будинок сам, уміння налагоджувати його теж приходить не відразу. Хоча в той же час навички створення, підтримання затишку в оселі можуть складатися дуже рано. От діти грають у ляльки, обставляють свій іграшковий будинок, а от, погравши, збирають за собою іграшки - це і є кроком до створення в будинку затишку. Адже "порядок" і "затишок" — поняття, що постійно йдуть поруч.

Напевно, кожний зауважував, що *порядок легше підтримувати, ніж; наводити*. Покласти річ на місце - секундна справа, а от розібрати завалений речами стіл зажадає часу. Знають про цьому, ймовірно, всі. І розуміють це теж усі. Але навряд чи знайдеться багато таких, хто може похвалитися, що йому не доводилося чути від рідні докори за безлад, за свої неприбрані речі.

Не раз, швидше за все, виникали на цьому ґрунті і конфлікти. А тим часом порядок легко входить у звичку, особливо якщо з ним зв'язані приємні естетичні емоції. Якщо навчитися зауважувати, як блищить чисто вимита підлога, як святково на кухні, коли у вичищеному до блиску кахлі відбиваються сонячні відблиски, як легко дихається в прибраній і провітреній квартирі, навчитися радуватися всьому цьому, то, можна сподіватися, прийде потреба підтримувати постійно святковий стан будинку, здатний попутно підвищувати і настрої.

103

Але якщо підтримувати порядок і затишок у будинку прагне лише його господар, то, як би вона не намагалася, користі від цього буде мало. Порядок досягається тільки загальними зусиллями. І потрібно зовсім небагато: кожний прибирає за собою, завжди готовий допомогти іншому, і усі разом люблять і вміють працювати в будинку.

Однак усе-таки "порядок" і "затишок" поняття хоча й близькі, але далеко не ідентичні. І в прибраному до блиску будинку може бути незатишно. Іноді відразу навіть не зрозумієш, у чому! справа, а потім виявляється, що господарі стали рабами порядку, він скував і підкорив їх собі. Важко і незатишно жити в будинку, де боїшся доторкнутися до полірованих меблів чи зрушити з місця стільці, де немає свого робочого куточка в кожного члена родини. Домашній порядок має існувати нам на благо, бути в радість, а ніяк не навпаки. Знайти розумні межі своєї любові до порядку значить зробити крок до затишку в будинку.

Краса і самобутність оселі

Нікому, певно, не треба пояснювати, що поняття "затишок" прямо пов'язане із красою. Людина завжди прагнула до прекрасного, недарма естетика (наука про сутність і форми творчості за законами краси) зародилася близько 2500 років тому не в якомусь одному, а відразу в багатьох державах різних частинах світу (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай).

З чого починається краса в квартирі? З обстановки? З картин та інших прикрас? Зі зручності? Із самобутності? Розуміння краси дуже індивідуальне, тому, зрозуміло, кожний відповідь на це запитання по-своєму. Проте в краси є й деякі канони. Вона, приміром, повинна бути функціональна, тобто повинна служити нам, допомагаючи створювати зручності і затишок. Але те, що красиво і зручно в одній оселі, може зовсім не годитися для іншої. У зв'язку з цим пригадується цікава історія.

ЖЕК робив капітальний ремонт у квартирах. Причому не тільки у місцях загального користування, але й у житлових кімнатах. На радість і подив більшості мешканців майстри принесли дивно красиві, з тисненням, шпалери, які не завжди знайдеш у магазині. От пощастило! Яким же було здивування дівчат-малярів, коли в одній квартирі господарі попросили їх приклеїти шпалери... лицьовою стороною до стіни. Такий малюнок - та усередину?! Дівчата зі сміхом переказували усім у будинку цю дивну історію. Хтось, не витримавши, прийшов запитати в господарів, чим це не сподобалося їм шпалери. Господарі, якими виявилися архітектор і художник з інтер'єру, чемної пояснили, що вони вішають на стіни багато гравюр, офортів, акварелей, пастелей, і для того, щоб художні роботи "виглядали", потрібне спокійне, не відволікаюче увагу тло. Багаті, із золотим тисненням шпалери їм не годяться.

Естетика будинку, безумовно, і в його самобутності. Адже в кожній родині свій ритм і стиль життя, свої улюблені заняття і звички, а вони вимагають і відповідної обстановки квартири. Тому, хто багато працює вдома - вчителю, інженеру-конструктору, науковцеві, студенту, журналісту, потрібний зручний письмовий стіл, полки чи книжкова шафа, а то й справжній кабінет. Кравчині чи просто аматорці шиття й плетіння потрібне робоче місце абсолютно іншого типу. А хтось зовсім неї працює вдома, проте любить займатися розведенням рибок, і "центром" його кімнати будуть різних обсягів акваріуми. Якщо обстановка квартири враховує потреби кожного члена родини, то, наскільки б не були стандартні меблі, дібрані в оселі, він усе-таки матиме свою "душу".

Самобутності оселі додадуть вигадка й творчість сімейного колективу. Один захоплюється різьбленням по дереву, і стіни його квартири прикрашають маски; інший пробує себе в художній роботі із соломки; третій любить фотографію, і його квартира - мінлива експозиція найбільш удалих робіт. А хтось особливо уважний до краси в природі: приносить з кожного походу мудрі корчі, і деревні нарости, і прикрасою його квартири стала колекція "Природа і фантазія".

Наша оселя надає нам необмежені можливості для творчості, духовного розвитку і самовдосконалення. Хто любовно ставиться до своєї домівки, як правило, не страждає при думці: чим би зайнятися у вільний час? Справи і задуми народжуються ніби самі собою. Оселя готова навчити нас багатьом новим ремеслам: обробника, червонодеревця, столяра, слюсаря, кравчині. Було би бажання. Людям, що люблять свій дім, він платить не тільки притягальним затишком, але дарує щось більше: допомагає згуртуватися молодій родині, непомітно вирішує багато конфліктів. Він привчає до спільної роботи, до творчості, а вони, у свою чергу, налагоджують наші взаємини, обдаровують хвилинами безцінного спілкування, зближають усі покоління родини.

Здається, красивий дім немислимий без живих квітів, що прикрашають наше життя. Жодне свято, жодна урочиста подія не обходяться без квітів. Нудьгуючи за ними довгі осінь і зиму, ми засушуємо квіти влітку, робимо з них зимові букети, розводимо зимові "сади" на підвіконнях. Хіба не радісно

дивитися, як серед морозного грудня набирає прекрасні бутони непоказна квітка, як цвітуть до пізньої осені фіалочки! Квіти радують око, піднімають настрій, вимагаючи до себе щоденної уваги, привчають піклуватися про красу.

Почуття прекрасного народжується в рідній домівці. От чому важливо, щоб людину з дитинства оточувала краса, щоб вона навчилася розуміти і створювати прекрасне. Одним зі шляхів, що ведуть до цього, є слухання і виконання музики (спів і т.д.).

Естетична культура родини

Оволодіння багатствами світової культури в родині, починаючи з малих років, глибоке і тонке розуміння творів мистецтва, по суті, виявляються сьогодні одними з перших вихователів людини, побудниками його духовного розвитку і праці.

Справжнє мистецтво учить людей гуманізму, дає їм моральну опору, допомагає знайти і відстояти свої погляди, морально облагороджує, випрямляє особистість, показуючи її недоліки, зміцнюючи достоїнства.

Прилучення до мистецтва дає інше відчуття життя, одухотворяючи її високими ідеалами, ніби піднімає життя над звичною щоденністю.

При цьому зазначимо, що "механізм" бездіяльності мистецтва такий, що особисте, добровільне звертання до мистецтва здатне встановлювати між людьми мир, з'єднувати членів родини незримими, але найтіснішими узами, згуртовувати їх у єдине ціле. Ефект для сімейного життя, варто визнати, немаловажний і істотний.

Дозвілля багатьох родин визначається підступною доступністю, перетворюється в "усеїдне" споживання телевізора, біля якого проводяться довгі часи. І тоді з апарата, покликаного збагачувати дозвілля, телевізор перетворюється в "ящик", що його краде. З'явилася нова проблема: телебачення і діти, чи можна сказати ширше: телебачення, комп'ютери і ми.

Здається, що культурна людина, яка має досить широке коло інтересів, не стане дивитися всі передачі підряд.

Мистецтво входить у життя кожного будинку по-різному. Про естетичну культуру родини можна судити за тим, яке місце в ній займають музика і книги, відвідування музеїв і театрів, кіно. Але це не єдиний і не найоб'єктивніший критерій. Буває і так: людина дивиться, але не бачить, слухає, але не чує; побачене і почуте залишає його байдужим, не веде до міркувань над життям і самим собою. Твори мистецтва в такому випадку ніби просто споживаються, залишаючи розум і серце безмовними.

У розвиток цієї тези можна навести уривок зі статті П. Соловей.

Так з чого ж складається естетична культура родини? Напевно, з погребі постійного духовного життя, духовного росту, внутрішньої необхідності спілкування зі світом прекрасного і, нарешті, з бажання діяти прекрасно самому.

Не менш важлива для естетичного виховання культура домашніх свят. Якщо в IX класі тема домашніх свят не піднімалася, то тепер учитель може попросити старшокласників виступити з розповіддю про їх, як вони готуються і проходять. Якщо нікому попереднє завдання не давалося, можлива фронтальна бесіда: які свята відзначаються в родинах учнів? Чи є в цих святах щось оригінальне (конкурси і т.д.), чи вони обмежуються традиційним застіллям? Які свята учні люблять більше за все і чому? Як вони ставляться до ідеї, що для вдалого свята погрібна особлива підготовка, сценарій? І т.п.

Естетика побуту немислима без естетики нашого зовнішнього вигляду. А тим часом модельєри зі смутком констатують: "Мода народжується на вулиці, а вмирає вдома". Смутком законодавців моди викликаний впевненістю, що так бути не повинно. Не можна наряджатися, тільки виходячи на вулицю, залишаючи за собою право доношувати одяг, що вийшов з моди, вдома. Адже вдома нас бачать зовсім не байдужі нам люди. Чому ж часом ми з'являємося перед ними в настільки непривабливому вигляді: заправаний халатик, спортивний костюм з пухирями на колінках? Нерідко саме на домашньому одязі заощаджується сімейний бюджет.

Прагнучи змінити наші звички, журнали мод на спеціальних сторінках пропагують речі для домашнього гардероба. Але завдання не з простих... Для того, щоб він змінився, потрібно знов-таки прагнення й уміння гарно виглядати вдома. Бажання прикласти руки до старих речей, що вийшли з моди, може обернутися зшитими затишною курткою чи домашньою сукнею. У якій заодно випробується і яка-небудь екстрамодна лінія, що дасть можливість побачити, чи дійсно тобі личить

нова мода. Модельєри призивають нас змінній ставлення до домашнього одягу, підходити до свого домашнього гардеробу творчо: нехай мода не вмирає, а народжується і живе будинку

Говорячи про естетику побуту)-, ми весь час підкреслювали, що все прекрасне вимагає наших безустанних турбот, праці, творчості, без чого будинок ніколи не стане затишним, притягальним, без чого не буде в нас свого вогнища, притулку, пристановища.

Робота в групах. Вправа "Спільне життя з батьками"

Мета: визначити переваги і недоліки спільного життя з батьками.

Хід вправи

Учні об'єднуються в 2 групи. Кожній групі дається завдання. Перша група повинна назвати переваги спільного життя з батьками, а друга - назвати недолік спільного життя з батьками. Результати роботи кожної групи озвучується одним учнем біля дошки. Аркуш з відповіддю кожної групи вивішується на дошці.

Інформаційне повідомлення вчителя

Квартира в житті подружжя

Важливою умовою успішного розвитку сімейних стосунків є квартира (квартира, будинок, окрема кімната). Важливо, щоб окремою кімнатою не виявилася прохідна кімната в будинку, куди може зайти батько чи мати, брат чи сестра. Молодій родині необхідна ізольована кімната, де подружжя буде пристосовуватись один до одного за характером і звичками, це є важливою умовою для сексуального періоду.

Якщо у батьків дома немає такої кімнати, то краще зняти квартиру. Молода сім'я повинна мати право самостійно обладнати кімнату, з чим батьки важко погоджуються.

Проблему квартири необхідно вирішити до весілля. Зручною формою житла для молодих є квартира в багатоповерховому будинкузі всіма зручностями, що полегшує ведення домашнього господарства, виховання дітей, організацію сімейного життя.

Якщо молоді живуть з батьками і хтось з них студент, то для нього слід виділити місце для навчання. Труднощі виникають при користуванні ванною кімнатою, особливо вранці перед виходом па роботу. Конфліктних ситуацій можна уникнути, якщо домовитись про час користування ванною кімнатою кожним членом сім'ї. Якщо в молодій сім'ї народилася дитина і для неї немає окремої кімнати, то необхідно обладнати куточок в кімнаті. Дитячий куточок повинен бути правильно освітленим і захищеним від шуму.

Вправа "Пізнє повернення "

Грає 4 учнів: хлопець, дівчина і батьки. Він у ролі чоловіка, вона - дружини. Один з них зустрів свого старого друга (подругу) іншої статі. Зайшов до нього (неї) і пізно повернувся додому. Реакція дійових осіб.

Робота в групах. Вправа "Відпустка"

Мета: навчити учнів взаємодіяти між собою.

Хід вправи

Учні об'єднуються в групи. Одна група відстоює точку зору, що відпустку треба проводити разом. Друга група відстоює точку зору, що відпустку треба проводити окремо. Через певний проміжок часу групи по черзі доводять свою позицію.

IV, Підсумки заняття.

Що нового ви дізналися на занятті?

Який матеріал вам сподобався більш за все?

Які для себе зробили висновки?

V Домашнє завдання

Підготуватись до підсумкового заняття.

Заняття 34

Тема. Підсумкове заняття.

Мета: контроль знань, умінь і навичок з вивченого розділу.

Хід заняття

Письмове опитування за
варіантами.

I варіант

1. Назвіть функції сім'ї.
2. Правила щасливого шлюбу.
3. Основні стадії конфлікту.
4. Ревнощі, причини ревнощів.
5. Причини вступу до шлюбу.
6. Домашній

бюджет.

II варіант

1. Сім'я і шлюб.
2. Психологічні проблеми молодої сім'ї.
3. Основні стилі вирішення конфліктів
4. Ранні шлюби.
5. Розлучені батьки і діти.
6. Естетика побуту.

Література до розділу:

1. Астаф'єв В.П. Життя прожити. М.: 1986р. с. 121-122.
2. Войтко В.І. Етика сімейного життя, сімейних відносин. К.: 1981р. – 70 С.
3. Котюк І.І. Основи правознавства. К.: "Генеза" 2002р. – 320 С.
4. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. за ред. проф. А.Й. Капської - К.: ДЦССМ, 2003р. – 184 С.
5. Основи правознавства за заг. ред. В.С. Журавського, К.: Юридична думка, 2004р., с. 338-346
6. Сімейний кодекс України.
7. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. М.: 1983 г.
8. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест., М.: АСТ, 2001. – 976 С.
9. Толковый словарь русского языка. под ред. проф. Д.Н. Ушакова Т –1. М.: 1935г, - 1566 С.
10. Уніат Л. Широкогородюк У сі починається з кохання... Тернопіль 1998р. – 93 С.
11. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. М.: 2000г – 502 С.

